

**АНДОН СТОЈАНОВ ТОШЕВ
(ДОНЧО ШТИПЈАНЧЕТО)**

Првиот курир на Гоце Делчев

**Пишувано според сведоштвата и спомените
на неговата ќерка
ЕЛЕНА ТОШЕВА РАШЕНОВА**

Превод и подготовка:
М-р ГЛИГОР ДУКОВ
НИКОЛА КРУПИШКИ

Културно-Просветна Заедница - Штип
1995/1996 година

АНДОН СТОЈАНОВ ТОШЕВ
(ДОНЧО ШТИПЈАНЧЕТО)
Првиот курир на Гоце Делчев
според сведоштвата на:
ЕЛЕНА ТОШЕВА РАШЕНОВА

Превод и подготовка:
М-р ГЛИГОР ДУКОВ
НИКОЛА КРУПИШКИ

Издавач
Културно-Просветна Заедница – Штип

За издавачот
Ѓорѓе Устапетров

Уредник
Трајче Кацаров

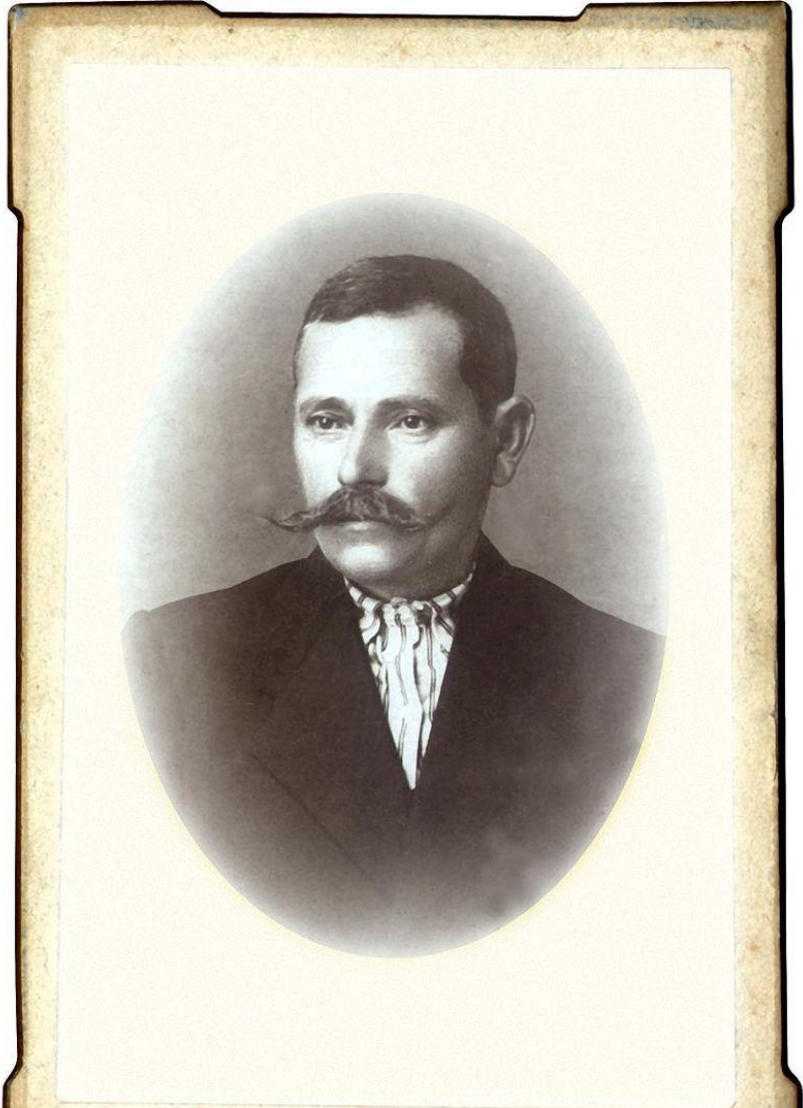
Корица
Томислав Крмов

Компјутерска обработка и подготовка
за електронското издание
Александар Донски

Штип, 1995/1996 година

*- Ој, ти брате, Македонче,
Што ти е глава поведена?
Што ти очи с'зи ронат?
- Не ме питај, мила сестро.
Не развивај лути рани.
Страдам, бољам, тажам, плачам.
Македонија ошче страда
од проклетите шпиони...*

(Македонска народна песна)

В О В Е Д

Помеѓу најистакнатите верни имиња на ТМОРО (ВМРО) спаѓа и името на херојот Андон Стојанов Тошев, познат во народот како Дончо Штипјанчето. Ова е прв ракопис од неговото семејство даден кон широката читачка публика кој истовремено претставува и сегмент кон историската граѓа. Пишувани со близок, топол, човечки јазик и стил, лесно приемчив за секој човек, овие сведоштва и спомени ги прави уште поголеми бидејќи ги напишал човек од семејството на првиот курир на Гоце Делчев, искрено и вистинито, без никаква пристрасност и историска извештаченост.

Во оваа книга се опфатени повеќе периоди од животот на Доне Штипјанчето и неговото пошироко семејство и веруваме дека оваа духовна храна со својот најсилен аргумент - вистината ќе им користи на сите генерации.

Ја користиме можноста да се заблагодариме на сите оние што го помогнаа издавањето на овој труд, меѓу кои и Собранието на Општина Штип, Народниот музеј од Штип, печатницата *Штампа* од Штип и други.

Од приредувачите

Овој труд го посветуваме на сите борци и херои, знајни и незнајни, кои се живи и на оние кои го дале својот живот за слободата и независноста на Македонија, за честа и достоинството на македонското име, од древна Македонија, па до денешни дни...

Од потомството што денес слободно живее
и од генерациите што допрва ќе дојдат

С Е Ќ А В А Њ А...

ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ, Даме Груев, Пере Тошев, Јордан Гавазов, Христо Чемков, Ефрем Чучков, Питу Гули, Јане Сандански...

Имињата и ликовите на титаните ми се врежани во паметот уште од најраното детство...

Наутро, кога се разбудував, погледот ми се упатуваше кон величествените портрети на ѕидот, од спротивната страна. Со моливот ги пишував првите букви и кога ќе ја подигнев главата за миг, ќе ги виде од двете страни на ѕидниот календар фотографиите на комити во живописни облеку, препашани со *патрондаши* (реденици) и со пушка в раце. Портретите на војводите, со различна големина беа во рамки, направени од вкрстени, црно лакирани, прачки.

Напролет, кога ја чистевме куќата темелно, сликите ги симнувавме од ѕидовите, внимателно ги миевме стаклата и рамките и откако мајка ми ќе ги обелеше ѕидовите, темните оцртувања од рамките веднаш исчезнуваа. И така, повторно го поставувавме секој портрет на неговото старо место. Фотографиите во нашата куќа ги знаевме напамет и имињата ги повторувавме во еден ист ред, како песна. Но, во куќата на баба Дона портрети имаше толку многу, што сепак ни беше тешко, сите да ги запаметиме.

Кога ја прашував мајка ми, каде сме живееле порано, таа одговараше:

- Во Обозна, во куќата на баба Дона.

На средината, помеѓу Обозна и Алај-бања се наоѓа куќата на баба Дона. Куќата постои и денес, но Обозна - старата џамија (претворена во воен магазин), одамна исчезнала. Ја нема и баба Дона, срдечна пријателка на мама, смела заштитничка на комитите, храбрите борци за слободата на Македонија. Во таа куќа, бил скриен и татко ми, Доне Стојанов, кога бил принуден да го остави домот и блиските во Штип и да премине нелегално во слободна Бугарија, во пограничниот град Кустендил. Таму, баба Дона ја сретнала и мојата мајка, кога ја преминувала границата, неколку месеци подоцна.

Татко ми не беше зборлив човек. Тој воопшто не сакаше да зборува за младите години и за делото на кое му го посветил својот живот. Ова што го знам, тоа е повеќе од неговите современици, од мојата баба, а најмногу ми раскажуваше мајка ми, која ги беше минала со него тешките маки, искушенија и голготски патеки низ животот. До длабока старост, до својата деведесет и петта година, таа си спомнуваше за се што беше преживеала и слушала, со голема јаснотија и кристална чистота на мислите.

Зборувааше тивко, со тага, преживувајќи ја повторно истата мака од раното детство, па до староста. Не си спомнувам да ми раскажуваше нешто весело, убаво, безгрижно. Само болка, жалост и измачувања. Ние децата не се решававме да ја распрашуваме, оти ни беше тешко да ја гледаме како се измачува, споменувајќи си за минатото и за останатите блиски во Македонија.

Одвреме навреме, преку некој пристигнат патник од Македонија, добивавме од нејзините сестри по некое писмо, а и пакетче со леблебија, шарени шеќерчиња, шарени шами и друго. Еднаш, дури добивме и лакирани чевли. Мајка ми го распрашуваше гостинот и од голема

возбуда во нејзините очи блеснаа солзи. Ние ги пробавме чевлите и шамиите и прашавме кој ни ги испратил, чичко, вујко или братучеди, не можев сите да запаметам. Гледајќи ги подароците, мама се пренесуваше со својот дух во родниот Штип, во куќата каде израснала.

- *Бевме сиромашни, бедни...*

- *А зошто сте биле бедни? Нели дедо Апостол бил свештеник во градот?* - прашувавме ние.

- *Татко ми одвај го помнам. Почина рано и ние, три сестри и еден брат, останавме сираци. Мајка ми работеше по туѓи куќи, но пет грла, на кого порано?*

Ги налегнала немаштија. За да се исхранат мајка им ткаела платно за други, а момчињата оделе по туѓи ниви да жнеат и да берат афион. Но покрај се, децата го исполниле заветот кон својот умен татко, протоерејот Апостол, да изучат училиште. И сите деца учеле.

Братот Глигор станал учител во Веница, а жените останале сами, незаштитени. Низ турското маало не смееле да поминуваат, бидејќи Турчињата ги мавале со камења. Недалеку од нив, среде крајбрежните потоци на Отиња, се наоѓала прочуената голема чешма Дамјаница, од каде извирала топла вода, а од славините бликала студена вода. Жените оделе таму да перат и да полнат вода за пиене.

Но честопати околу чешмата се собирале сурија Турчиња, кои ги кршеле стомните со камења и не им дозволувале на жените да се приближат до чешмата.

А Глигор бил силно приврзан кон мајка си и сестрите и не бил спокоен поради нивната положба. Не сакал да ги носи во мислите оддалеку, па затоа решил да ги префрли кај себе во Кочани, каде претходно бил преместен. Тогаш учителската плата била скромна, но покрај се, загрижениот син, имајќи ја својата жена и трите деца, ја превзел грижата за мајка си и трите сестри.

Живееле скромно, но биле поспокојни, оти се заедно. Таквиот живот не траел долго. Глигор бил паметен, трудољубив, достоинствен и со независен карактер. Со љубов и одговорност си ја вршел работата и не молел никого за ништо. Принципите што ги почитувал и начинот на чесниот живот што го водел, навлекол омраза кај богаташкиот слој и тие го клеветеле кај турските власти дека крие оружје и револуционерна литература.

ЗАТОЧЕНИЕТО ВО ДИЈАР БЕКИР

Еден ден, во куќата, ненадејно дошле заптиите и направиле претрес. Глигор ги пречекал со огорченост.
- Јас сум народен учител и немате право да ги претресувате моите книги!

Чесниот народен просветител се држел гордо и дрско. Властите не нашле никакви сомнителни материјали, но во лицето на тој јунак, гледале опасен непокорник, кој што може лесно да го посее семето на бунтот меѓу учениците и народот. Глигор бил уапсен. Оружјето било набавено од куќата на еден богат Бугарин, наречен Павел. За време на рацијата биле фатени и други учесници кои ја организирале револуционерната борба. Сите биле одведени на суд во Приштина. Пресудата бил строга и тешка. Глигор заедно со многу други учесници бил осуден на доживотно заточение во Дијарбекир (Анадолија, Турција). Со него требало да заминат неговата жена и неговите три деца. Како гром паднала таа несреќа врз измаченото семејство. Што можеле да сторат? Го сокриле, несреќните сестри, најмалото дете Агафија и го испратиле кај роднините во Штип.

Оковани во пранги, осудениците тргнале на далечен пат. Кордонот од турски аскер ја придружувал колоната, која полека и тажно се движела по патот. Пијаници,

бездомници, разулавени жени, осверени Турчиња викале по затворениците, ги мавале со камења и со гнили и расипани плодови и ги плукале. Ако некој од окованите се обидел да проговори или да погледне настрана, врз него се истурале удари, плускале камшици.

И покрај тоа, со поглед вперен напред кон недостижната далечина, со кренати глави, врвеле непокорните борци. Оддалеку, испраќајќи последен поглед кон нив, ги испраќале со глуви риданија нивните роднини и блиски.

Глигор пред да замине, им порачал на мајка си и на своите сестри да купат брашно, ориз, шеќер и зејтин за да имаат храна подолго време. Семејството, мајката и трите сестри, останале сираци по втор пат. Длабоко разочарани, ја собрале покуќнината, ја натовариле на една кола и се упатиле кон Штип. Во притиснатото, тивко поле, глуво одекнувал топотот на коњите и тресокот на колата. На првиот мрак, една необична небесна појава ги збунила полузаспаните, натажени жени. Низ целиот небесен свод, ѕвездите со фантастична брзина се префрлувале од едниот крај на другиот. Милиони Божји светлини се судирале едни во други, растурајќи се во величествени, пламтечки искри. Ова вселенско јавување бил познатиот *ѕвезден дожд* од ноември 1885 година. За народот, тоа било знак за братоубиствената српско-бугарска војна, а за семејството уште една прокоба за загубата на саканите суштества.

Запустена и тажна била куќата во Штип. Живееле во самотија мајката и нејзините три ќерки. Со тешки маки ги минувале долгите денови и години, но ниту човек, ниту вест не доаѓале од нивните блиски од Турција. Во Анадолија, илјадници затвореници од Македонија и Бугарија, ги преживувале своите денови. Малкумина од нив имале среќа да се вратат во татковината. Уште поретко, можел некој оттаму да избега. Но, ете, штипјанецот Стојчо, име^т среќа да ги помине сите пречки и успеал да избега.

Тој донел само тажни вести: кој загинал, кој се уште страдал. Кутрата мајка и ќерките разбрале од него дека децата на Глигор не можеле да ја поднесат убиствената клима и тешките услови и умреле.

ВРАЌАЊЕТО НА ДЕЦАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Одново се нижеле години. Еден неделен ден во куќата влегол непознат човек, средовечен, со набрчкано лице како кај старец, облечен во многу изветвени алишта. Тој за раце водел две деца на околу шест и осум години. На прашалниот поглед, вперен кон него, тој започнал да зборува:

- Вие не ме познавате. Ме викаат Костадин Миладинов. Од далечен пат доаѓам бабо, од Дијабекир.

- Добро дошол, синко... уште не ги дорекла зборовите, старата почнала да липа и плаче. Таа, тогаш разбрала се.

- Нема зошто да плачете. И ние нема да останеме на овој свет. Чумата ги покоси обајцата. А, еве што ви остави вашиот Глигор.

Тој ги прегрнал со рацете двете деца, а тие молчеливо и збунето гледале и се влечеле наназад. Костадин седнал и почнал да раскажува за народот, за нивниот несреќен живот во заточение, далеку од блиските и родната грутка. Децата само молчеле. Колку и да им зборувале тие гледале непријателски и мрмореле меѓу себе нешто неразбирливо.

- Тие немаат слушнато благ и топол збор. Меѓу Турци живееле и нашиот јазик не го разбираат. Но, ќе ги засакате, тие се ваша крв.

Разговарал гостинот со домаќините и станал да си

оди. На тргнување, децата се туркале околу него и тој долго ги успокојувал, зборувајќи им на турски јазик, по што ги оставил на роднините. Родени во туѓина, родени и осудени, живееле ист живот како другите несреќници, па не знаеле што е слобода. Детските погледи се среќавале со строгите погледи на контролите од Турците, биле тепани без никаква вина, непрекинато го слушале навредливиот прекар *ѓаури*. Во тие осамени деца се наталожила недовербата спрема секого што ќе се доближел до нив. А кога ги загубиле родителите, суштествата кои единствено ги бранеле од сите зла, тие се затвориле во себе и се отуѓиле. Ги пазел овој, оној, додека не се покажала можност да ги испратат кај нивните роднини во Македонија.

И еве сега, доаѓајќи во новата, за нив непозната, средина, тие не можеле да поверуваат дека овде ќе најдат свои блиски, роднини, добар народ, што ќе ги засака, одгледува и воспитува.

Ана и Христо не зборувале со никого. Помеѓу себе разговарале единствено кога останувале сами. Еднаш, баба ми дочула како Ана рекла: *Христо, не сакам повеќе да живеам со овие ѓаури. Ајде да одиме во Отиња и да се удавиме*. Баба ми ги милувала, топло, мајчински се однесувала спрема нив. Слично се однесувале спрема нив и другите роднини, а особено поголемата сестра Агафија, најмалото дете што било испратено од Кочани во Штип, во периодот кога Глигор бил уапсен и испратен на вечно заточение. Полека, децата почнале да навикнуваат и да се приврзуваат кон блиските. Сите три деца: Агафија, Христо и Ана живееле кај своите роднини.

ПРИКАЗНИТЕ КРАЈ ТОПЛАТА ПЕЧКА

Ана и Христо кои дошле од Дијарбекир и за уште многу братучеди и братучетки, ги знаевме само по име. Колку

сакавме да дојдат кај нас или ние да одиме таму... Но, тие беа под турско, а после останаа под српско. Од големиот род, кај нас во Бугарија, остана сестрата, братот на татко ми и неговата втора мајка, баба Јордана, која живееше во друга кука, кај чичко ми. Бавно одумираше нашата роднинска средина и врска, бидејќи живеевме затворено. Зиме, навечер, собрани околу печката, секој си наоѓаше или добиваше некоја работа. Татко ми и брат ми читаа најразлична литература, мајка ми предеше, а ние сестрите чешлавме волна.

Кај нас доаѓаше да ни помага околу волната и баба Јордана. Ние бевме посебно радосни кога таа доаѓаше кај нас. Се чувствуваше весела, продуховена атмосфера. Баба ми умееше да раскажува за Крали Марко, Дете Голомеше, за црна Арапина, змејови, ламји, волшебни пештери, богати ризници и за уште многу, многу убави нешта. Занесени и заслушани во приказните, нашите детски прсти работеа неуморно и брзо ја завршувавме волната.

- *Мамо, како се викаше баба, мајка му на тато?* - прашувавме ние.

- *Мајка му Мита починала млада, а татко му Стојан повторно се оженил за баба ви Јордана.* - одговараше мама и погледнуваше кон баба.

- *Но, дали си одела во Ерџелија?*

- *За Ерџелија, прашајте ме мене, јас ќе ви раскажам.* - прифаќаше баба.

Ние само тоа го чекавме и се престоривме во уво. Баба го чукнуваше капачето од кутивчето, шмркнуваше двапати бурмут (*емфије*) и започнуваше:

- *Тоа се случи во куќата на татко ми, кога бев девојка на 15-16 години. Штотуку се бевме вратиле од работа во полето. Бевме уморни и напрашени, а рацете ни лепеа од афион. Го распаливме огнот за да стоплиме вода за миење, а и да приготвиме вечера. Од еднаш слушнавме како кучињата почнаа да лаат по некој човек.*

Во дворот се втурна соседот Лазо, зазбивтан и исплашен. >Скријте се, идат Турци!<Се растрчаваме по дворот и додека земи ова, земи она, по патот се зададоа башибозуци. Ги предводеше нивниот главатар - црна Арапина. Но, каде е Марко Крале да не брани?

Баба ми замолчува. Таа е многу стара. Одвреме навреме долната вилица лесно и затреперува. Шокот што го доживеала оставил длабока трага во нејзината душа. Таа сега е таму, во куќата на татка си, го гледа приближувањето на разбеснетата хорда. Исплашена е, но сепак знае што да прави. Ова не е прв пат. Бргу се сокрива во малата визба каде чуваат алишта, храна и друго. Оттаму, таа не гледа ништо, но слуша и разбира се што се случува во дворот и куќата.

ЗУЛУМИТЕ...

Турците навалуваат во дворот и се расположуваат во куќата. Помеѓу разговорот на Турците се слушаат гласовите на старите домаќини, бидејќи и снаите се скриени во плевната, зад кошарите. Старите готват, месат леб, баници и им принесуваат, па гледат смирено од страна. Натрапниците се пијанчеле до доцна, на крајот полегнале врз меките, волнени черги на подот.

- Кришум ми дадоа малку храна, но се јаде ли во такво време?

Јордана не заспала цела ноќ, а во мугрите малку зад емала во еден агол на визбата. Утрото повторно слушнала мешаница за ново гоштевање. Неканетите гости станале од подот, а главатарот се загледал во домаќинката и рекол:

- Стара си ти жено, но каде ти се невестите, момите да шетаат!?

- Не се овде, аго. Отидоа на работа во друго село.

- Лажеш гаурко!

- Не лажам, аго. Голема немаштија е, треба да си го вадат лебот.

- Јас ја знам вашата немаштија, со пари сте полни! - се обраќа главатарот кон еден од мажите. - Но, дај ми со добро додека не сум станал...

- Немам аго...

- Друго немаш, ама жолтици имаш!

Главатарот го извадил кубурот од појасот и го вперил во чичкото на баба Јордана. Тој се исплашил и тргнал како да бара жолтици по куката. Одед и заглудувал каде да се скрие. Излегол во дворот, а Турците по него. Зад куката имало натрупано исушени шумки од пченка и стари пенушки. Се сокрил, мислејќи дека нема да го пронајдат. Но Турците го пронашле, го извлекле од таму и пред очите на сите, го исекле со сабјите. Мажите занемеле од ужас, жените писнале, а убијците си заминале.

-Излегов од визбата многу исплашена. - продолжува баба ми. Надојдоа роднини, соседи и сите плачевме по чичко ми.

Баба Јордана повторно замолчува. Се заглудува во нашите натажени лица и со повесел тон продолжува:

- Дајте ми сега јаболка и ореви да каснам, па ќе ви ја раскажам приказната за петлето-јуначиште.

Ние ја знаеме таа приказна, но пак ја слушаме со интерес. Пред нас се разоткрива нов свет, нова слика.

Петлето риело по буништето и пронашло паричка. Радосно се стрчало кон баба си и ја однело парчката. Но, дошле царските поданици да собираат данок. Тие биле безмилосни и ја одзеле паричката од бабата. Петлето кога разбрало за тоа, тргнало на пат и минало низ многу препреки додека не пристигнало под прозорците на царот.

- Царе, дај ми ја паричката оти ќе ти пукне главичката... - кукурикало и не дозволувало на царот да засpie. Така петлето го надитрило царот, бабата се збогатила и ние можевме мирно да засpiеме. Долго лежам во мракот со

отворени очи. Пред нас излегуваше сликата на Турчинот со кренат јатаган и девојката во визбата, растреперена од страв за да не ја откријат Турците...

Ние одевме често кај чичко ни си игравме со децата, а баба ми многу се радуваше со нас. Таа не водеше во бавчата и ни даваше најубаво овошје и зеленчук. Во бавчата имаше салата, јаболкници, круши и друго, а баба сама ја обработуваше бавчата и цел ден беше таму. Таа привршила со плевењето и се одмара под сенка. Капки пот течат од нејзиното збрчкано лице и одвреме навреме, посега по шареното бардаче со вода и пие.

- *А каква горештина имаше во Овче Поле!* - воздивнуваше.

Студената вода ја освежува и таа се враќа замислено во младите години, кога се задомила за младиот вдовец Тоше и влегла во нивната богата куќа. Нема потреба многу да ја молиме. Таа со задоволство раскажува за минатото.

ЖИВОТОТ ВО ЕРЏЕЛИЈА

- *>Ерџелиските<, така не викаа и сите знаеја дека сме најбогата и најсложна заедница во селото. Свекорот, дедо Илија беше старешина на семејството. Сите живеевме заедно: синови, снаи, ќерки и внуци. Во куќата живееше и Михаил, брат на дедо Илија, кој имаше многу деца. Дедо Илија беше умен и мудар човек и сите му беа покорни. Наутро, кога ќе станеше, на секого ќе му најдеше работа, кој на орање, кој на сеидба, кој да оди по овците и т.н. На ручек, тој седнуваше прв на софрата, потоа мажите и на крајот седнуваа жените. Децата ручаа на посебна софра и до постарите доаѓаше само тивкото детско шепотење. Една од нас (онаа која беше на ред) не седнуваше, туку служеше и ја расчистуваше трpezата. Сите јадеа спокојно, мирно. Дедо Илија го сакаше многу малиот син Стојан и нагалено го викаше*

Тоше. Вашиот татко, Доне, беше кротко разбрано и умно шестгодишно дете. Го гледав и се грижев за него како за свое дете и тој многу ме засака и сега се грижи за мене како своја родена мајка. Подоцна ни се родија уште две деца. Тие многу го сакаа Доне и го викаа >бате<.

И мажи и жени работевме од утро до мрак и амбарите ни беа полни со пченица. Имавме секаков добиток (стока), а најмногу имавме овци. Зошто е наречено, Овче Поле? Тоа е рај за овцата! Од овците добивавме млеко, масло, сирење и волна во големи количества. Постелнината, покривките, облеката, се беше од волна. Децата спиеја на најшарените и најмеките јамболии. На волна спиеја и домашните и овчарските големи кучиња. Кучињата го чуваа имотот и куќата од ѕерови и од лоши луѓе, но не можеа да не одбранат од зулумите на турските орди. Не смеевме да останеме во полето на смркнување, не смеевме да запееме, да се засмееме. Турците не ограбуваа и понекогаш целиот труд ни одеше во ветер.

Богатата семејна заедница почнала да осиромашува. Еден ден, мажите се собрале да размислат за се. Вистина е дека во селото произведуваа храна за сите, покрај тоа остануваше и за продавање, но бандите што крстосуваат насекаде пљачкосуваат, убиваат... за нив немаше закон. Власта воопшто не ги гонеше бандите, дури ги исилуваше да ја притискаат рајата. Во градот ретко се случувале кражби, да се обидат таму и да почнат некоја работа, си мислеле браќата.

Решиле: *Братски сме работеле и живееле, братски ќе разделиме се, па кој како што сака, така нека прави.*

ПРЕСЕЛБАТА ВО ШТИП И ДЕТСТВОТО НА ДОНЧО

Некои останале на село и ги растуриле имотите, а Мите и Тошо решиле да се преселат во градот. Да го продадат имотот е лесно, но од што ќе живеат? Било доцна да учат некој занает, а трговијата на ситно била многу неразвиена. Немало многу имотни луѓе, само во пазарен ден можело да се продаде малку риба, алва, ориз и тоа само за неколку гроша. Поразвиена била трговијата меѓу градовите и стоката се пренесувала со коњи. Двајцата браќа го решиле прашањето со егзистенцијата. Мите отворил сергија, правел и продавал алва, а Тоше со доведените коњи од село почнал да пренесува стока, станал кираџија. Како во заедницата, така и тука, двајцата браќа не се поделиле. Заедно купиле стара турска куќа во маалото Тузлија во Штип и се вселиле. Во едната соба било семејството на Тоше, а во другата семејството на Мите.

Овде, во градот, малиот Дончо тргнал на училиште. Многу години пред тоа во Штип, ќелијното (манастирското) училиште било заменето со ново, световно училиште, во кое се добивале многу знаења. Во него учителствувале познати, верни следбеници на штипските учители: Јосиф Ковачев, Георги Милетич, татко на професор Л. Милетич и други.

Учењето во она време било во склад со тогашната борба за слобода. Ајдучките чети од Стара Планина го напаѓале турскиот аскер и оставале силен впечаток на поробениот народ во Македонија. Со тоа се подигал моралот кај луѓето и почнале да се формираат нови ајдучки чети на многу места во Македонија. Четите се судирале со турската војска, ги напаѓале чифлиците на беговите, чии господари ги пљачкале и ги убивале мирните селани. Во селата и градовите се формирале месни револуционерни комитети. Започнал буен револуционерен вриеж.

Слушајќи ги раскажувањата на баба, пред мене изникнуваше куќата со висока скала во дворот, градот со куќите низ стрмнината, училиштето...

Го гледав својот татко, тогаш како момче кое брзо чекори по улиците на градот со префрлена торбичка преку рамо... Во неа се плочата за пишување и моливот. Звончето бие. Заедно со другите деца, тој за прв пат го преминува прагот на училиштето. Околу него се наседнати и други ученици во облека од шајак и со опинци. Момчето жедно слуша и го голта секој збор, иако не разбира се, но ќе научи, нели за тоа дошло? Постепено, мирниот Дончо, станува посмел и посамоуверен. Тој разбира се што му зборува учителот, а посебно ги следи раскажувањата за тираните, за грабежите и убиствата кои момчето ги гледало на село. Тој веќе знаел дека и на други места луѓето страдаат и се борат против ропството да би се живеело во слобода. Легенди се слушаат за подвизите на Ботев и Левски. Учителите со восхит зборуваат за Априлското востание. Десетгодишното момче го носи смелата фантазија на Балкан планина, меѓу ајдуците, тоа сака да постане бестрашен како нив, да ги брани незаштитените и обесправените. Во училиштето се пеат револуционерни песни. Заедно со децата и возрасните пеат: *Ветерот ечи, Балкан стенка...*

Во 1877 година од север доаѓаат руските војски. Чие човечко срце не ги очекувало со трепет? Тиранијата продолжува, борбата е се полута, но долго очекуваната слобода приближува. Народот со радост го следи минувањето на војските преку Дунав, борбите кај Шипка, завземањето на Плевен, ослободувањето на Софија и цела Тракија. Ете, руски херои го ослободуваат Кустендил, тие се веќе близу, слободното сонце ќе изгрее! Завземена е и Горна Џумаја... но војските свртуваат на исток. Македонија пак останува под ропство. Надежта се угаснува, а народот знае, слободата не доаѓа на готово. Потребна е борба која

ќе го сплоти народот. Доне продолжува да учи и навечер во класното училиште основано од Јосиф Ковачев. Таму учи француски јазик за време од една година. Но, морал да го прекине школувањето, затоа што требало да го изучува занаетот, да си го вади лебот. Започнал да учи за чевлар, но да седи по цел ден во дуќанчето и да чука клечки во изгниени чевли - тоа не му било при срце. Подобро да шије кожуви и да го облекува народот. Кога го изучил кожуварството, тргнал по селата. Луѓето го хранеле таму каде што работел, така што печаленото го носел дома. Доне се враќал во градот и не можел да стои настрана, туку одел кај своите другари, се среќавал со учителите. Пораснал во скромно, сериозно и паметно момче.

За тоа време баба Јордана често си споменуваше:

- *Какво кожувче ми беше сошил татко ви, кога беше “коркчија” (кожувар з. авт.)! Беше сошиено од чоја, а на краиштата имаше кожички... Е, се грижеше тој за мене, но ниту јас не го оставав. Ќе си дојдеше дедо Тоше навечер, уморен од пат, ќе му полеев вода за да се измие и ќе ја подготвев софрата. Кога ќе се навечераше, ќе седнеш да се одмори, а јас започнував:*

- *Добро што си дојде, да ги видиш децата, па и да не сме сами. Домаќине, кога не си овде Доне е добар домаќин, но и дојде време да го задомиме.*

- *Тоа си е негова работа. Тој нека си бендиса невеста, а и ти навреме потсетуваш. Нека направи до нашата соба една соба за него и невестата.*

Собата ја направивме и една вечер Доне почна да се потсмеvнува под мустаци:

- *Е, мајко, ќе имаш наскоро одмена.*

- *Аирлија синко, тоа го чекаме со татко ти.*

ДОНЕ И КАТЕРИНА

Свадбите кај нас се правеа на Поклади, затоа ја доведовме невестата уште за време на зимата. Ние живеевме во градот, но куќата ни беше како на село. Кога дојде невестата Катерина (сестра на Глигор), ја суреди собата по градски, со перници на миндери, чаршави, со пердиња на прозорците. Сите добивме за дарови свилени кошули, чорапи и крпи. Бовчите ги изнесуваше во дворот на сонце, чистеше, переше, куќата светна од чистота. Ех, си велев, сум ималак к'смет со добра снаа.

Катерина била скромна и умна жена, се однесувала со голема почит спрема старите. Им доаѓале роднини на гости и донесувале подароци на младите. Една вечер дошол нивниот сосед Арсо со неговата жена. Тоа се случило неколку дена пред Поклади. Пред гостите принесле бела алва со ореви, како што бил обичајот пред тие верски празници. Од соседната соба дошол деверот Мите со семејството. Тој бил алваџија. Арсо бил весел човек, шегација. Шегувајќи се со Мите, тој ја запеал песната на штупскиот алваџија Томчо:

*Мери Томчо стоDRAM алва.
СтоDRAM алва Томчо, шеќерлија.
Однеси ја на Софчето,
на Софчето, Томчо, комшиското.
Ако те пита од кого е,
да и кажеш, Томчо, од менека!*

- *Што си се развеселил, бре Арсо, не е на арно.* - почнала свекрвата.

- *Невеста имате Јордано. И на мене ми е драго. Сега сакам да си попеам, а утре не се знае што не чека.*
Следната вечер Дошол Арсо кај нив и донел застрашувачка вест. Турците подготвувале колеж на христијаните.

- Ти навистина велеше, Јордано, дека многу веселба не е на арно, ама да се надеваме дека ќе имаме к'смет...

Тие разбрале дека неколку турски крволоци замислиле пеколно дело. Се собрале кај некој богат Турчин, се поднапиле и почнале да шепотат. Жената на стопанот се измешала меѓу гостите, го слушнала разговорот и сфатила дека се подготвува заговор, точно наспроти празникот Прочка (Поклади) да ги исколат сите христијани. Жената била умна и смела и веднаш се вмешала во разговорот, па почнала да ги разубедува заговорниците: *Ќе ги исколите ѓаурите, добро, но што ќе правите без нив? Кој ќе обр ботува толкава земја? Вие ли ќе ја орате земјата? Вие ли ќе се печете на сонцето за време на жетвите?* Старите се замислиле: *Жена е, ама ја зборува вистината.* И за чудо, пеколниот план пропаднал. Утредента во градот се расчуло за избегнатата смртна опасност. На празникот, христијаните се проштевале плашливо и тивко, се честеле со баклава и се благословувале меѓусебно. Навистина тогаш имале голем к'смет.

Така, прекрасниот христијански обичај, младите да бараат прошка од постарите, а и старите меѓусебно да си ги признаваат и простуваат направените грешки, тогаш бил поврзан со чесното избегнување на несреќата.

Наближувале велигденските празници. Како и секогаш, народот ги запазувал христијанските обичаи и традиции. Сиромашните постеле со недели и во девет вазли врзувале по некој грош за да можат на Цветници да се омрсат со риба, а на Велигден со месо. Затоа и кирациите не го жалеле својот труд, пренесувајќи стока од далечните краишта. Од Битола и Ѓевѓелија донесувале зејтин, маслинки, смокви, а од Охрид и Дојран донесувале пресна риба.

ТАТКОВАТА СМРТ

Вечерта, во очи на Лазовден, Тоше и уште двајца кирации тргнале за Куманово, за да стигнат рано наутро на пазар. На крајот од градот ги пресретнале двајца Арнаути на коњи. Едниот носел пушка преку рамо, а другиот носел револвер на појасот.

- *Што носите?* - се провикнал тој со пушката.

- *Зејтин и маслинки.* - одговорил еден од кирациите.

- *А што има во кошовите?*

- *Риба.* - одговорил Тоше.

- *Ааа, риба и маслинки, тоа ми треба. Терај ги коњите по мене, гаур!*

- *Рибата е продадена, аго, капар сум земал.* - одговорил Тоше.

- *Земал, дал, не сакам да знам. Стоката е токму за мене.*

Арнаутиот посегнал да ја фати уздата на коњот.

- *Не може, аго, муштеријата ме чека. Пари сум земал, пишман не станувам.* - рекол Тоше и го потерал коњот побргу.

- *Ќе се пишманите проклети гаури, но ќе биде доцна!*

- извикал разбеснетиот Арнаутин и ги пуштил да заминат. Вознемирени, тројцата кирации побрзале кон пазарот. Ја распродаде стоката, купиле друга стока и тргнале кон Штип. Тие брзале, бидејќи после долгото патување сакале да се приберат в куќи и да го поминат празникот Цветници меѓу своите блиски. По патот ги пристигнале и други пазарџии, кои се враќале кон своите села. Патот ги водел крај реката Пчиња, на чии брегови растеле врби, тополи, грмушки и друг растителен свет. Полека кирациите приближиле кон познатиот премин на реката. Одеднаш од густежот загрмеле пушки, коњите скокнале исплашени и двајцата јавачи паднале покосени. Тоше и еден друг кирација биле

убиени, а третиот успеал да се спаси и да ја донесе тажната вест на домашните во Штип.

Тој саботен ден, Јордана, децата, Доне и Катерина, чекале да се врати стариот домаќин и да донесе риба, алва, урми и маслинки, како и секогаш. Се стемнило, а тој не доаѓал. Домашните почнале да се вознемируваат и ете наместо Тоше, пред куќата запреле други кирации и го повикале Доне да излезе надвор. Тие му рекле:

Со лош абер доаѓаме Доне. Татко ти е убиен без вина и без причина. Внимавај да не се исплашат жените, невестата, децата.

Доне, па и никој друг во куќата не очекувал ваква несреќа. Зарем тие не дојдоа во градот заради поголема сигурност и поспокоен живот? И што добија? Живеат и работат по законите, а судбината им е во рацете на разбојниците и нема кој да ги одбрани.

Кирацијата што се спасил, Доне и неговиот чичко, тргнале кон Пчиња да ги донесат телата на убиените. Ги пронашле жртвите, фрлени на патот. Тие биле ограбени, а стоката, купена во Куманово, им била исто така украден. Народот вели: *арнаутска беса*. Арнаутите алчни, зловни оружја на турската власт, беснееле низ села и градови и носеле несреќа на мирниот, трудољубив народ.

Не изминале неколку месеци од свадбата на Доне и Катерина, а во семејството, наместо радост, дошла тага, а потоа и потребата Доне да ја превземе грижата за двете семејства. Требало или да ги продаде коњите или да го продолжи занаетот на неговиот татко, кирациството.

Градот Штип, уште од римско време бил изграден на голем трговски пат, што ги поврзувал плодородните полиња со развиените градови и морски пристаништа. Непрекинато се пренесувале стоки од Винаца, Кочани, преку Штип за Битола и Солун. Од особено значење бил патот Софија-Кустендил-Штип што водел за Солун и Битола.

ДОНЕ СТАНУВА КИРАЦИЈА

Доне бил разумен и расудлив човек и наместо да ги обиколува селата со игла в рака, започнал да ги крстосува со коњите градовите во Македонија и така да ги храни обете семејства. Неговото семејство се зголемило. Се родиле две деца, машко и женско, па сега биле вкупно седум души.

Така поминале неколку години. Тој бил познат како тивок, скромен, крајно чесен и трудољубив. Доне неуморно пренесувал стоки или придружувал патници. Контактирајќи со различни луѓе, селани, трговци, занаетчи, учители, интеллигентниот Доне лесно насетил дека во Македонија се случува нешто важно, но тајно. Започнал да ги проучува местата на патиштата каде можел да има опасни средби, ги избирал луѓето каде требало да запре да одмора или преноќева. Така, незабележливо тој создал мрежа на верни и сигурни луѓе и влегол во средината на тие чесни и умни луѓе, кои почнале да организираат месни, револуционерни комитети.

Поради турските зулumi, семејството го напуштило родното село, а од турски куршум паднал и неговиот татко. Затоа, кога Гоце Делчев и Даме Груев почнале со организационата работа во Штип, на Доне му станало јасно каде му е местото и што треба да работи.

За време на 1894 година, Гоце Делчев бил исклучен од военото училиште во Софија, затоа што бил социјалист. При средбата со Даме Груев ги зближуваат истите идеи и тие решаваат да учителствуваат на исто место, заедно, за да соработуваат заедно. Во тоа успеваат и Даме е назначен за учител во Штип, а Гоце во Ново Село, предградие на Штип.

Почнало да се чувствува свежа клима во градот.

Двајцата учители со сиот младешки жар повеќе ги учеле возрасните како да се борат за слобода, отколку децата да читаат и пишуваат. Освен во Штип, тие формираат револуционерни комитети во други градови и села. Во комитетите членувале мал број верни луѓе.

Следната учебна 1895/1896 година тие решаваат да се разделат во корист на започнатото дело. Делчев останува како директор на Штипското училиште, а Груев станува инспектор на Солунската школска околија. На своето испразнето место во Штип, Груев препорачува да се назначи Тодор Станков од Прилеп, исто така верен човек на Организацијата.

Еве што раскажува Тодор Станков:

За време на летото 1895 година, бев назначен за учител во Штип. Требаше да патувам со единственото превозно средство во тоа време, караваните со коњи, со кои кирациите пренесуваа различни стоки помеѓу градовите и селата. За пазарот во Битола, преку Прилеп, често поминуваше со товари ориз Доне Стојанов од Штип, познат како скроман и чесен човек. Еден саботен, августовски ден, на поминување за Штип, кај нас се задржа Доне, млад човек со среден раст, стегнато облечен во син елек, бели чакшири и препашан со широк, црвен појас. На главата носеше бела арнаутска капа и беше обуен во здрави опинци. Ги натоваривме коњите со облека и бовчи, а јас се качив одозгора на едниот коњ. Полека тргнавме испратени со благослов од моите домашни. Две млади момчиња не придружуваа по патот. Тие помагаа за товарањето и растоварањето на коњите и се грижеа за нив. Лесен како срна, Доне одеше повеќе пеш, близу мене, секогаш подготвен да ме заштити. Јас не ги познавав добро местата низ кои минувавме, но од кратките објаснувања на мојот водич изгледаше дека тој ја познава секоја кривина на патот и сите околни села. Првата вечер ја преспавме на

ливадите, близу до селото Тројци, а следната вечер бевме во селото Уланци на реката Вардар. Доне, во почетокот не беше многу разговорлив, но кога тргнавме по коритото на Брегалница и наближивме кон неговиот крај, тој полека се опушти и јас го искористив тоа да го прашам дали ги познава учителите во градот, дали знае нешто за нивната општествена дејност и друго. Од разговорот сфатив дека имам работа со умен и свесен човек, кој не е рамнодушен спрема настаните.

Во Штип се разделивме, но со тоа не ги прекинавме нашите врски. Доне беше роден за организациона работа и за да го проверам, често испраќав по него писма и весници до моите роднини во Прилеп, а тој ми донесуваше писма и алишта. Задачите ги исполнуваше точно и на време. Тоа ме натера да му предложам на Гоце, Доне да влезе во Организацијата и да ја превземе курирската работа. Така Доне стана **пре** курир на Гоце Делчев. Со учеството на Доне редовно се одржуваше врска со револуционерните комитети на линијата Ваница, Штип, Кочани и Штип, Велес, Прилеп, Битола. Така ние создававме редовно и навреме што прават луѓето од другите комитети

Кога ги видовме резултатите од редовната пошта, со луѓе, познати на Доне ги раширивме врските кон Свети Николе, Куманово, Ваница, Пехчево, Радовиш, Струмица, а преку Кратово и Паланка се поврзавме со другата страна од границата, до Кустендил. Секоја седмица добивавме писма, весници и револуционерна литература.

Но, не беше само тоа. Во вреќите полни со ориз Доне пренесуваше патрони (куршуми), бомби, а во самарите имаше и >кримки<(пушки) во делови, а

>тетовски мартинки< (пушки) пренесуваше во долги сандаци полни со тетовски јаболка. Така, една зимска ноќ, Доне спроведуван од Гоце Делчев, пренесе во Штип >кримовки< пушки и куршуми. Но, патот бил контролиран и затоа морале да ја прегазат и минат реката Брегалница (која тогаш била замрзната) на неколку места. Оружјето стигна навреме, но луѓето стигнаа вкочанети од студ и двај ги спасивме.

Доне навлегол во оваа работа која била опасна и одговорна. Во него никој не се посомневал, зашто тој знаел да ја чува тајната, онака како што барала заклетвата. И неговите најблиски не можеле да дознаат ништо од молчеливиот Доне. Навечер, кога се враќал со натоварените коњи, ги втерува во шталата, сам ги растоварувал и наутро сам ги натоварувал, па тргнувал на пат. Што имало во вреќите? Ориз. Понекогаш мајка му се обидува да му помогне, но тој не и дозволувал и таа морала да седи во собата. Понекогаш доаѓале и други луѓе со него, но никој ништо не дознал. Ги сметале за трговци или кираџии.

ВО ТОВАРИТЕ СО ОРИЗ, БОМБИ...

Еднаш, неговата млада жена Катерина, не се стрпила и го прашала:

- Синоќа кога растоваруваше, нешто тропаше во вреќите, како кадилници да има?

- Ее, кадилници... кадилници... Ти не зборувај многу меѓу народот...

А во себе сигурно си помислил: *Убаво ќе ги прекадам Турците со темјанот од тие кадилници.*

Колку и да бил претпазлив, сепак, необичните вечерни посети паднале во око на љубопитните соседи и граѓани. Една соседка упорно ја прашувала невестата на Доне:

- Катерино зошто синоќа доаѓаше кај вас баба Марија?

- Не знам, не сум ја видела. - одговорила љубезно Катерина зашто навистина не знаела.

- Како не знаеш? Кога излезе од кај вас носеше голема бовча. И тоа ли не го знаеш?

- Ништо не знам, тетко.

Катерина била умна и не изразила чудење, ниту пак се збунила, оти можело да предизвика сомневање. Но, истата вечер, таа му кажала на Доне за љубопитството на сосетката. Тој спокójно и објаснил:

- Од Прилеп испраќаат облека за учителот Тодор, а баба Марија дојде да му ги однесе.

Се разбира, меѓу алиштата, многупати имало револуционерна литература, пошта, револвери и друг материјал. Споменатата баба Марија, газдарицата на Делчев и Станков, била осамена во својата куќа и живеела со својот син Мише, кој бил глувонем и не предизвикувал сомневање. Оваа тајна за баба Марија Доне ја чувал и од своите домашни и одвај подоцна, затоа што морал, се доверил на својата жена и и рекол да биде претпазлива и да не искаже нешто не сакајќи.

Освен пушки, револвери и ками, Гоце Делчев се погрижил да набави ново и поефикасно оружје - бомби, чија моќ не ја виделе многу луѓе. Тој испратил по неколку празни бомби и пакети со динамит во Скопје, Велес, Куманово и Кочани. Ефектот бил неверојатен. Железните топки, полни со динамит, ослободувале огромна сила. Се слушнале фантастични гласини: ако од тие бомби, некоја избувне, од еден град ќе останат само урнатини. Во бомбите градот ја гледал силата со која ќе ја разниша Отоманската империја. Луѓето од Битолскиот комитет, исто така побарале да им се испратат бомби.

Една вечер, во почетокот на април (03.04.1896 г., четврток), Тодор Станков донел во куќата на Доне, десет

празни бомби што ги сокриле во вреќите ориз. Му дал писма и весници за брат му во Прилеп и уште едно писмо, запечатено во плик и адресирано до Аврам во Битола. Тоа писмо било шифрирано, без потпис и датум. напишано лично од Делчев. Наредбата била: во случај на опасност Доне требало да го искине писмото и да избега без коњите и опасниот товар.

Другиот ден Доне вечерта ја поминал во Кавадарци, а следниот ден (сабота) пристигнал во Прилеп и отседнал во >Ориз-ан<, каде и коњите можеле да се одморат. Во Прилеп се задржал кај братот на Тодор Станков и му го предал испратениот пакет.

Во неделата наутро, Доне тргнал на пат кон Битола за да влезе незабележано, заедно со пазарџиите, што оделе на пазар во понеделник. Повеќепати Доне влегувал во Битола со забранет товар. И тој пат, тој ги потерал коњите спокојно, но внимателно го посматрал патот и минувачите што му доаѓале во пресрет. Оддалеку ја забележал старата црква и малите кули, стражарници, наредени покрај патот.

Кога приближил кон стражарниците, забележал дека движењето на патот е запрено од стражари, колџии, чија работа била да ги пронаоѓаат и ловат шверцерите на тутун (контрабанден тутун). Доне поминал покрај стражата и кога се оддалечил, набљудувал што прават колџиите со товарите на пазарџиите. Колџиите ги запирале коњите и со тенки долги метални шипки (шишови) ги боделе и мушкале во вреќите со ориз. Долгите прачки удирале во тврди метални предмети. Колџиите се погледнале и изненадено почнале да зборуваат: *Што ли е ова? Тутун не е. А чија е оваа стока?* Се свртеле и почнале да го бараат стопанот на коњите.

Доне го видел тоа. Од подалеку, најпрво го искинал писмото од Делчев и ги фрлил парчињата од писмото, а дел од нив ги проголта. Размислувал, сега во кој правец? Да отиде кај непознати, ќе го предадат. Да отиде кај

комитите или слични на нив, уште полошо, тој нив ќе ги предаде. Додека размислувал, колџиите го забележале, го фатиле и со жестоки удари го потерале кон растоварените вреќи. Доне бил принуден да го извади скриениот товар и самиот се преправал оти се чуди, од каде се вселиле овие железни грниња во неговите вреќи. Тоа е сигурно од оној трговец, Евреин од Веница, што му ги дал вреќите со ориз... Натписот *Аврам*, најден на парче од искинатото писмо, ги принудило колџиите да помислат дека се работи за истиот Евреин. Го потерале Доне во полициската станица. Тој објаснувал, за време на распрашувањето, дека на пазарот во Кочани, дошол кај него висок, русокос човек со долга брада, облечен во антерија и го пазарил да пренесе за Битола четири товари ориз. Му дал писмо, адресирано на *Аврам* и го убедил дека тој ќе го пристигне по патот и ќе си ја превземе стоката.

- *А зошто го искина писмото?* - го прашувале.

- *Адресата беше нејасна и не можев да го прочитам, а писмото немаше марка и се исплашив да не ме казнат.*

- *Ако го видиш Евреинот, дали ќе го познаеш?*

- *Како не!? Како пред себе да го гледам.*

Еден по еден, ги доведувале сите Евреи во полициската станица по име Аврам. Во еврејското маало настанало паника. Но, Доне за секој Аврам велел: *Не е тој!* Од полициската станица Доне бил одведен во главниот затвор. Го фрлиле во *долал*, каде не можел ниту да седне, ниту да легне.

Ѓорче Петров, долгогодишен, задграничен претставник на Внатрешната Македоно-Одринска Организација, во своите спомени раскажува:

Битолскиот валија Абдел Казим паша ги повикал конзулите и ги наредил бомбите на масата. Намерата му била да видат што прави рајата на Балканот. Турците тогаш не знаеле како изгледаат бомбите и со страв ги изнеле во кошница, надвор од градот.

И навистина, меѓу турските управници настанал метеж. Колку поразени, толку повеќе се чувствуваае виновни што дотогаш не превзеле серозни мерки. Меѓу себе се чудеае и признавале: *Во сред бел ден, бомби!?* Како сме можеле да го дозволиме тоа? Но, сега ќе видат фауриае што може да стори власта. Ако не фатиме други, фатениот ќе настрада!

И без да креваат голема врева наредиле да се спроведе најстрога истрага со намера да ги фатат баш комитите.

ЗАТВОРОТ И ХРАБРОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДОНЕ

Што се случувало тогаш меѓу луѓето во Организацијата? Еден од челните луѓе на Битолскиот револуционерен комитет, Глигор Ст. Попев го кажува следното: *За време на пролетта 1896 година, за време на велигденските празници бев во Прилеп, на гости. Таму ме пронајде организациониот курир Доне и ми кажа дека во вреките со ориз носи и бомби, што ги очекувавме со нетрпение. Мојот брат Петар, во Битола разбрал дека кирацијата Доне е фатен со бомбите. Тој на секои десет дена доаѓаше во Битола и ни носеше од Штипскиот револуционерен комитет револвери, патрони, револуционерна литература и др. Братот веднаш ги расчистил магацинот и куќата, во кои имаше воен материјал, а мене ми испрати абер за она што се случило. Другиот ден Турците направија претрес во нашиот магацин и куќата, но не најдоа ништо. Јас бев многу возбуден и отидов кај Петар Попарсов, главен учител и раководител на Прилепскиот комитет и му раскажав се. Мене ми минуваа морници низ телото, а тој наместо да скокне, стоеше мирен и спокоен, покажувајќи ми го писмото од Делчев, кој пишуваше дека по Доне му*

испраќа многу работи. Моравме да покриеме и сокриеме се што беше сомнително. После ручекот и јас почнав да се успокојувам со помислата, итом дотогаш не бев уапсен, Доне не издал ништо. Тој бил толку измачуван што месото му паѓало од телото, но не предал никога. Се слушнаа фантастични гласови, дека бомбите биле направени така, што со три од нив можело да се уништат касарните, управниот дом и турското маало... Дотогаш во комитетите во Битола, Прилеп, Ресен, Охрид имавме по седум-осум души, но по настанот со Доне членството во комитетите стана двојно, па и тројно поголемо.

Веста дека Доне е фатен со бомбите во оризот, се разнела секавично, како во Битола, така и во цела Македонија. Од уста на уста се пренесувало: *Фатен е курирот на Организацијата. Тој насекаде разнесуваше писма и оружје, ја знае целата мрежа и ги познава луѓето што дале клетва за верност. Ако проговори, Организацијата е загубена. Ќе ги фатат и убијат најверните луѓе...* Секој се плашел за своите блиски и општото дело.

Веднаш по откривањето на бомбите, Битолскиот комитет испратил брз курир во Велес, со шифрирано писмо за да ја соопшти веста за *аферата* со бомбите од Кочани. Од Велес, веднаш го испратиле писмото во Штип до Гоце Делчев. Во тоа време Делчев се наоѓал во Винаца по комитетска работа, а со намера подоцна да премине во слободна Бугарија. Тодор Станков го примил писмото и многу се обеспокоил. Морало по секоја цена да се пристигне до Гоце и да се информира за она што се случува за тој да ги даде понатамошните наредби.

Тодор го повикал веднаш најбрзиот курир Спиро Келеманов. Тој дотрчал бргу со едниот опинок в рака, а другиот му бил обуен. Тодор не сакал да губи време во пишување на друго писмо, го дал шифрираното писмо на

курирот со задача да го стигне Гоце и да му го предаде писмото. Курирот ги фрлил опинците и без да помине откај дома за да се јави или да земе храна, трчајќи, ја летнал кон бавчите на Брегалница, скинал две марули (салати) и без да запре, ги соцвакал набрзина за да го задоволи гладот. Целиот зазбивтан, дотрчал навреме и го пронашол Гоце во Веница.

Делчев се замислил. Дали да продолжи, да ја помине границата и да се префрли во слободна Бугарија, додека не заврши провалата или... Не, иако е опасно, поисправно е да се врати во Штип и таму да ги дочека новите вести, односно да види, дали Доне нешто предал во затворот. Штом се зборувало за кочански бомби, значи нешто кажал, дека бомбите се од Кочани, а не од Штип.

Заедно со курирот, Гоце со брз чекор, на вечерина се вратил во куќата на баба Марија, на што Станков се налутил:

- Зошто му доаѓаш на волкот во устата?

- Дали не бараа досега, мене или тебе? - прашал Гоце.

- Не, уште не сме побарани.

- Ете, гледаш ли? Мој Доне се држи здраво. Ако тој нешто издадеше, телеграфот ќе го престигнеш курирот. Доне намерно ги насочил кон Кочани, за да доб е во време. Власта таму ќе бара. Морам и нив да ги предупредам. Ако јас сега избегам, ќе ги усмерат сомневањата кон Штип. Не грижи се, уште не е време за бегање. Единствено е потребно, добро да се подготвиме за претресите. Невестата на Доне да се предупреди, да знае како да се однесува. Што сторила таа до сега?

- Тоа веќе го направивме. Но, да ти кажам искрено, состојбата е опасна. Можеби Доне не открил досега ништо. Но, кога ќе ја фатат врската во Кочани ѕверски ќе го измачуваат и ќе дознаат нешто за нас. Подобро да избегаме навреме.

- Не сакам да се избрзува. Ако се сокријам, ќе го навредам не само Доне, туку и делото. Ако Доне не не издал, зошто да се предаваме сами? Потребно е да се следи што се случува и што знаат во поштата и во конакот, тоа сега е најважно. Можеби утре ќе не повикаат во полицијата.

- Кога ќе не повикаат, ќе отидеш ли?

- Да, ќе отидам да видам што се случува, дури потоа ќе гледам како да се извлечеме...

Ноќта ја минале немирно и бурно. Секој ги размислувал постапките, молчешкум, односно што да се преземе при различните текови на настаните. Двајцата учители работеле цела ноќ на отстранувањето на сомнителните документи и предмети. Нешто изгореле, некои работи ги сокриле, така што дури в зори заспале од умор.

ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ КАЈ ЈУЗБАШИЈАТА

Утрото, како и обично, баба Марија тивко чукнала на вратата и им соопштила:

- Даскале, оној, едноракиот Кото, само ја заобиколува куќата. Сигурно ве чека вас да тргнете на училиште и да ве спотера...

Гоце се насмевнал и и рекол:

- Не лелекај тетко, се ќе се среди. Не е ништо страшно... Ајде Тодоре, ќе излегуваме од куќата поединечно. Јас ли да одам прво или ти?

Тодор за да го заштити Гоце веднаш ја ставил капата на глава и тргнал, облекувајќи го палтото во движење.

- Јас ќе го прашам најпрвин што сака. - рекол и излегол. Тодор бил пресретнат од едноракиот човек кој му се обратил:

- Добро утро, даскале. Рано си тргнал на училиште. Дали е дома даскал Гоце?

- Зошто доаѓаш во ова време? Да не треба да ни донесуваат дрва во училиштето?

- Не, ама слушнав дека јузбашијата добил телеграма од Битола и нешто тој многу мислеше, мислеше... па нареди на стражата да го повикаат Гоце, ова утро и Ката, жената на Доне кираџијата. Нешто има...

Тодор се вратил во собата и му го соопштил тоа на Гоце. Делчев размислил и решително одговорил:

- Штом ноќеска не ме дигнаа, не е многу страшно. Ќе отидам на училиште. Оттаму нека ме повикаат.

Спокојно излегол и тргнал кон училиштето, дури и се шегувал со пријателите со кои се сретнувал.

- Коце, што си ги забодел очите во земјата? Погледни се, појасот ти е распашан.

Се разбира, никаков појас не се влечел по земјата, но сретнатиот пропуштил да го поздравил Гоце, по што ја дигнал главата, го погледнал учителот и го поздравил, кога ја сфатил шегата.

Во дворот на училиштето веќе чекал протогерот (известувачот) и му рекол на Гоце да појде во полициската управа. Гоце весело и безгрижно му намигнал:

- Добро, ти сега оди, а за јузбашијата сеуште е рано. Да завршам малку работа во училиштето и после еден час ќе дојдам во началството да испијам едно кафе.

Тој отишол подоцна и после вообичаениот ред, седнал на миндерот до јузбашијата и започнал шеговит разговор. Јузбашијата се насмеал, но ја доближил устата до увото на Гоце и таинствено промрморил:

- Не ме бојадисувај, даскале, туку кажи ми каде е динамита?

Веднаш јузбашијата се тргнал, гледајќи вкочането во Гоцевото лице, дали ќе побледе. Гоце итро ги превртел очите, ги раширил рацете и одговорил:

- Познавам многу момци и невесты, ефенди, но со Дина и Мита не сум имал работа. Кажи ми дали се одовде,

новоселки или гостинки? - го рекол тоа весело и ги триел рацете. Јузбашијата смекнал од безгрижниот и весел смев на учителот, па збунето му дофрлил:

- Не е работата ниту за мома, ниту за невеста, даскал ефенди, туку за барутот што ги полни бомбите.

Гоце уште посилно се засмеал и продолжил да се шегува:

- Ефенди, ти си голем мајтапчја. Чекај, да го испијам кафето, па потоа кажи ми ги горчливите шеги...

- Ова на мајтап го земаш даскале, ама не знаеш каков резил се случил во Битола. Властите пронашле бомби во наш кираџија и сега бараат каде е барутот за бомбите.

- Леле, леле, ефенди, зарем ме тераш да го барам во торбите на учениците? Зошто ме плашиш? Во Штип нема никаква фабрика за бомби и барут. Кој е тој кираџија?

- Оној младиот, Доне >ерџеличето<.

- Не го познавам. Велиш дека е млад. Да не ми е ученик? Не познавам таков.

- Е, ќе чуеш за кого станува збор кога ќе дојде неговата невеста. Ја повикав и неа. А денес ќе го претресам целиот град.

По кратко време ја довеле и Катерина, невестата на Доне и јузбашијата му намигнал на Гоце:

- Ја познаваш ли?

Гоце сркнал од кафето, го засукал мустаќот и рекол:

- Не. Убава е невестата, ама не ја познавам. - одговорил шепотејќи.

Јузбашијата започнал благ разговор со Катерина, распрашувајќи ја за семејството, колку души се в куќи, што работи нејзиниот маж, каде е тој сега, кој доаѓал овие денови кај нив дома, кој му помагал на Доне да ги товара и растовара коњите...

Таа се окуражила од присуството на Гоце, кој пиел кафе со Турчинот и објаснила кои живеат во куќата и дека никој не доаѓал кај нив во последните денови.

- Доаѓаат кираџии, трговци по работа, но никој ништо не е товарил. Доне сам си товара и растовара. Тој ќе ја врзе едната вреќа за самарот и ќе ја потпре со чеперашки, потоа ќе ја заврзе и другата вреќа и ќе ги тргне чеперашките. Тоа е лесна работа, ефенди, не ме вика ниту мене да му помагам.

- А овој човек, дали има доаѓано кај вас? - ненадејно ја прашал јузбашијата.

Катерина го погледнала срамежливо Гоце и одговорила:

- Не, никогаш не сум го видела. Чекај, зарем не е тоа еден од даскалите? Еднаш, имам видено еден таков како влегува кај тетка Марија, онаа што има болен син, глувиот...

- Ајде де, ама нели е доаѓал никогаш? Последниот пат кога замина твој Доне за Битола, кој го испрати? - продолжувал да ја испрашува јузбашијата.

- Никој не го испрати. Тој станува рано и ги тера коњите по ладовина. Добро си ја гледа тој работата. Не се усива.

- А дали доаѓал некој друг од даскалите?

- Не сум видела, не доаѓал. Јас не ги познавам сите, но ако е даскал, ќе знам. Не е доаѓал даскал кај нас, но прашај ефенди, што ќе прашуваш, оти го оставив малото дете, да не се случи нешто.

- Ајде оди си, ќе те повикаме, ако е потребно.

Гоце побрзал да се извлече од полицијата, по улицата ја стасал Катерина и тивко и проговорил зад нејзиниот грб:

- Не плаши се невесто, спокојно оди, не врти се и не зборувај. Ти добро стори кога рече дека ништо не знаеш. Така, издржи до крај. - и тргнал по друга улица.

Во тој период биле уапсени многу луѓе во Битола, Кочани, Винаца, Штип и Прилеп, но подоцна сите биле ослободени. Тодор Станков воопшто не го побарале. За време на претресот на куќата на Доне, не е најдено ништо сомнително.

ИЗДРЖЛИВОСТА НА КУРИРОТ

Како за време додека бил во полициската управа, така и при првото испрашување во затворот, Доне тврдел: *Ништо не знам. Не знам кој ги ставил бомбите во оризот!*

Турците го употребиле старото, испитано средство: физички и психички измачувања, но резултатот изостанал. Покрај методите за сверско измачување, тие го затвориле Доне во долапот. Долго време бил затворен во долапот и од долго стоење нозете и целото тело му биле отрпнати и вкочанети. Го извлекувале понекогаш надвор и го прашувале:

- *Кој ти ги даде бомбите?*

Одговорот секогаш бил истиот: *Ништо не знам.*

Тогаш почнале да му бодат шпици под ноктите, да го горат со вжештени железа и да го тепаат до безсознание. Му подметнувале врели јајца на слабините под пазувите, го затворале повторно во долапот за да размисли и каже нешто. Не помогнале ниту ветувањата од властите, ако тој каже кој му ги дал бомбите дека ќе го пуштат. Одговорот секогаш бил: *Ништо не знам!*

Многу пати, за време на измачувањата, Доне паѓал во несвест, а кога доаѓал при себе, ги чувствувал уште посилено болките од нанесените удари и рани. Во долапот не можел да седне и изранетите нозе не можеле да го издржат истоштеното тело и тој паѓал полусвиткан, потпрен на сидовите од долапот. Долги часови, цели ноќи во болка, безсознание, глад, жед и тивко умирање. Во тие полусвесни

состојби, како да паѓало врз него некое чудовиште - ниту човек, ниту свер, се качувало по неговото рамо и го газело по неговата глава, до задушвање. Тие кошмари биле толку тешки, дури кога излегувал од затворот, се уште му се чинело, дека преживеаното навистина се случило.

Во битолскиот затвор, во истото време бил и Јордан Гавазов од Прилеп. Во 1894 година тој бил соучесник на војводата Димо Дедото, чија чета убила неколку турски бегови во селото Небрегово, Прилепско. Турците уапсиле околу 40 души во Прилеп. Оковани во синџири, на чело со железарците, татко и син Гавазови, бунтовниците минале низ градот со кренати глави и пееле револуционерни песни. Прилепчани ја затвориле чаршијата и излегле на улиците. Народот ги прифатил песните, заедно пееле и ги испратиле револуционерите до крајот на градот. Битолчани знаеле за ова и тие се подготвиле да ги пречекаат народните борци на истиот начин. Но Турците, исплашени да не се претвори тоа во бунт, затворениците во Битола ги спровеле по споредни улочки. Гавазов бил осуден и затворен во ќелијата што била над долапот на Доне. Подот на ќелијата во која бил затворен Јордан, бил направен од даски, така што Јордан успеал да го пробие подот и да му се јави на Доне. За да го испита дали издал нешто, тој го прашал Доне за врската, односно кој му ги дал бомбите. Иако знаел кој е Гавазов, Доне ниту на него не се доверил. Тоа го смирило Гавазов, кој пренесол преку затворските канали, надвор од затворот, дека Доне ништо не издал.

Кога во Битола се разгласило за цврстината и упорноста на Доне, воздишка на олеснување се истргнувала од градите на секој чесен патриот. Жилавоста и издржливоста на храбриот курир, со кои затвореникот ги поднел сите измачувања, ги восхитило сите во Македонија. Авторитетот на Организацијата пораснал. Битолчани со сочувство шепотеле: *Кога Дончо, човек од народот, издржа за делото нечуени маки, значи тоа е свето,*

народно и големо дело. Секој од нас треба да се вклучи во борбата и да биде подготвен да истрпи се, за да ја сокрие тајната!

Тој случај бил прв пример на самоодрекување и пожртвување. Од голема благодарност, битолчани на херојот му испраќале храна и подароци, како на свој близок, а неговиот хероизам го испеале во песната:

*Ми товариш калеш Дончо
три товари ориз.*

*Леле, леле, леле,
Дончо за жалење.*

Оф, оф, оф...

Дончо штипјанчето.

*Ми отишол калеш Дончо
во пуста Битола.*

*Ми достасал калеш Дончо
до света Недела.*

*Го сретнаа калеш Дончо
Турци каракули.*

*- Што ли носиш, калеш Дончо,
во тие товари?*

*- Нема ништо, аго море,
само ориз носам.*

*Бастисаа пусти Турци
у трите товари.*

*Ми најдоа пусти Турци
бомби и патрони.*

*Летна Дончо да ми бега
по пуста Битола.*

*Го фатија калеш Дончо
пустите заптии.*

*Го кладоа калеш Дончо
во пусти зандани.*

Го мачија калеш Дончо

*во тесни долапи.
Истрпе ми калеш Дончо,
ништо не предаде!*

Песната е слушната од Андреја Буже од Битола. Благодарниот народ ја пренесувал песната од колено на колено и ден денес песната се пее во Македонија и Бугарија.

Доне бил осуден на 101 година затвор, во битолските зандани, гробница за многу борци за слобода. Животот и режимот во затворот биле тешки и неподносливи. Затворениците ги држеле затворени во тесни, заеднички простории или во одделни ќелии, а при казнувања и измачувања ги затворале во долапот. Во дворот имало чешма чие ниво било пониско од она на околината каде се наоѓала. Затворениците, кога излегувале на прошетка низ дворот, пиеле од свежата вода, наместо да пијат од стомните во ќелиите. Околу чешмата доаѓале затворениците кога биле изведувани од мракот од загушливите и смрделиви простории, кога требало просториите да се чистат. При едно такво излегување, стражарите ги прегледувале собите и откриле канал во ѕидот, што не бил ископан до крај. Преку тој канал, кој набргу требало да биде завршен, затворениците можеле да побегнат. Разбеснетите надзорници почнале да ги маваат затворениците во дворот со најразлични предмети: камења, дрва и сл. Камшиците плускале врз незашитените, измачени тела и тие немало каде и како да се заштитат, па паѓале изнемоштени. Од тоа тепање Доне добил нови рани по телото и главата, кои се познавале и по неговото враќање кај своите.

Додека траела истрагата, Турците не дозволувале никаква посета на Доне. Но и по истрагата, луѓето од комитетот ги советуваат неговите блиски, во интерес на делото, да не го посетуваат.

СТРАДАЊЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО И СМРТТА НА СОФЧЕТО

Тешки денови настапиле за семејството на Доне. Турците го убиле неговиот татко, а сега и самиот тој е во нивни раце. Сто и една година затвор! Помислата за тоа била ужасна. Маката ги притиснала сите од неговото семејство. Роднините и пријателите повеќе не доаѓале во нивната куќа. Секој се плашел и ја одбегнувал оддалеку означената куќа. Настанала немаштија. Братот на Доне, Тодор, дваесетгодишно момче, заработувал по некој грош, но за шест души, тоа не било доволно. На една страна, кришум, младата невеста и мајка си плачеле, а на другата страна се свиткувале, липале и свенувале нивните деца. Софка, поголемата ќерка, слушала се што зборуваат возрасните и младото срце и се раскинувало од болка. Ги барала тивките и скриени места во куќата, тажно и очајно ја потпирала својата глава со нежната рака, плачела тивко и не сакала воопшто да излезе на улица да си игра со другите деца.

- *Зошто седиш цел ден така Софче, оди да си играш со децата.* - и велела мајка и.

- *Како да си играм со децата мамо? Сите имаат татковци, само јас го немам. Не сакам да си играм. Кога ќе си дојде тате, тогаш ќе си играм.*

Ниту приказните на благозборната баба Јордана, ниту пак нежните милувања и зборови на мајката, не помогнале. Од ден на ден, детето венело додека не изгаснал младиот пламен во рацете на измачената мајка. Роднините и соседите и во овој случај не смееле да ја пречекорат портата на нивната куќа. Единствено дошле до црквата да се простат од детето.

Жалоста по изгубеното чедо и тагата по брачниот сопатник, однапред осуден на смрт, го кинело срцето на

Катерина. Никој не сакал да и пружи рака за помош. Единствено од Организацијата и испраќале по една лира месечно, преку поверлив човек. Тоа била целата и единствена материјална и морална поддршка на семејството на Доне во тие тешки времиња. Со оглед на тоа што никој повеќе не доаѓал кај нив, Катерина решила сама да побара совет и помош кај некои роднини и пријатели. Некои и искажале милост и сочувство, некои и да сакале не можеле да и помогнат поради сиромаштијата, а некои се труделе да се отргнат од несаканата посета. Таа отишла во Скопје кај нејзин братучед, кој бил учител со добар материјален и општествен статус. Тој (Димитар) тогаш го славел својот именден.

Ја примил студено, почнал да ја распрашува и на крајот се обидел да ја убеди дека Доне мора да ја каже вистината на властите, а Катерина да го каже името на човекот што и носел по една лира месечно од Организацијата. Според неговото мислење и совет тоа бил единствениот начин за ослободување на затвореникот. Длабоко огорчена од роднинскиот *добар* совет, Катерина не очајувала, туку со тригодишниот син отишле кај бугарскиот конзул во Скопје за да побара заштита и помош. Конзулот ја ислушал внимателно и со мирен тон и се обратил, успокојувајќи ја:

- Ние знаеме се и работиме на тоа да го ослободиме од затвор. Не препорачувам да одите кај него во Битола. Можеби веднаш не ќе го пуштат, но подоцна ќе се случи тоа.

По кратко време од овој разговор, пресудата на Доне била смалена од 101 година на 15 години затвор. Но, тој не одлежал ни толку. Со посебно задоволство мама раскажуваше за неговото излегување од затвор.

ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА ДОНЕ

- Од затворањето на татко ви помина година и половина. Пред празникот Петковден разбравме дека Доне е пуштен од затвор. Дојде вест дека доаѓа, но тој не пристигнуваше. Цела седмица готвевме убави јадења со намера убаво да го дочекаме и него и гостите што обично доаѓаа на честито. Една вечер, кога воопшто не го очекувавме, тој пристигна уморен и ослабен, со белези од рани по главата и телото. Духовните рани не ги гледавме, но ги чувствувавме. Надојдоа соседите, роднини и други и секој донесе по нешто. Седнавме да вечераме.

Гостите се распрашувале за патувањето, за своите во затворот, но уште не била завршена вечерата, се слушнале пукотници по улиците на градот. Набрзина ја расчистиле софрата и исплашените гости се вратиле во своите домови. Со наведната глава и длабока воздишка, мајка продолжува: >А Софчето?< Го погледнавме молчаливо, а тој додаде: >Јас разбрав и без абер дека сме ја загубиле.<Сите плачевме од жал. Тој не сакаше да зборува пред своите најблиски што доживеал и како ја осетил загубата на саканото дете, како ги поднесувал ужасните мачења од мачителите.

Кога татко ми излегол од затвор, кај сите луѓе, вклучувајќи ги и луѓето од Организацијата, оставил впечаток дека е амнестиран. Но, како што разбравме подоцна, тој воопшто не добил никаква амнестија. Тој, не само што не се поколебал во тоа убедување, туку намерно го заклучил и утврдил дека е пуштен **по грешка**. Таа голема тајна морал да ја чува, оти ако се случело да ја откријат грешката, морал да биде вратен на доиздржување на казната. Излегувањето од затворот се случило вака: Во затворот постоело и друго лице по име Доне Стојанов, зад жано од други причини, не поради политика. Кога му

истекла казната, тој бил пуштен на слобода. Официјалната наредба стигнала во затворот со задоцнување и во неа се поткраднала правописна грешка (некаква точка во турското писмо била поставена неправилно), што довело до фактичка грешка, не оној Доне Стојанов, туку *ОНОЈ* од Штип, политичкиот затвореник. Со тоа се објаснува неговото однесување, не само по излегувањето од затворот, кога постојано се криел, се дури не преминал во слободна Бугарија.

Доне пристигнал дома по тајни патишта, ноќе и било потребно да биде засолнет на друго место. Следниот ден, неговата жена отишла кај нивните кумашинци, кои живееле во нивна близина. Жената ја кажала маката, срамежливо и исплашено. Ја ислушале молчаливо, се погледнале мажот и жената збунето, но не можеле да се откажат од своето гостопримство. Опасниот гостин престојувал неколку дена, но кумицата дошла исплашена, бидејќи постоела опасност куќата да биде претресена. Таа го замолила гостинот да се премести на друго место. Доне отишол кај други соседи, но знаел дека и таму ќе предизвика сомневање. Најозгора на се тој се раболел. Влагата во битолското подземје, измачувањата, неспокојството во затворот, напорното патување, психичкото малтретирање на семејството, сето тоа се насобрало. Здравото, калено во труд, тело, горело во оган. Неговите блиски не смееле да доаѓаат кај него, ниту да го лекуваат, ниту да му донесуваат храна и облека. Го завиткале Доне во топли покривки и черги и го оставиле во една соба кај љубезните домаќини кои се грижеле за здравјето и неговата општа состојба.

Децата (три) биле љубопитни и гледале некако да шмугнат во собата, каде бил сместен Доне.

- *Ленче, немаш работа во таа соба. Болен човек има таму!*

- *Аа, болен!? Од Турците се крие. Мислиш дека не знам?* - одговарало на мајка си итрито Ленче.

Во таа куќа опасноста можела да дојде од љубопитноста на малите сезнајковци. Ако нив ги следат нивните другари, можело да откријат се. Штом се дигнал од постела, гостинот веднаш се преселил кај други роднини.

Еден празничен ден, домаќините биле поканети на свадба во друго село. Тие го оставиле Доне и ја заклучиле портата. Денот бил сончев и топол, па болниот Доне излегол во дворот да го погалат сончевите зраци. Уште не се израдувал на јасното сонце и чистиот воздух, забележал дека од соседството вратничката се отворила и влегла љубопитна сосетка. Кога го видела Доне како седи во дворот, таа веднаш се вратила назад. Сомневања го зафатиле неспокојниот Доне. Зошто сосетката влегла во дворот кога знаела оти домаќините не се дома? Можело да се очекува предавство. Домаќините се вратиле вечерта и Доне веднаш го напуштил скривалиштето и се вратил дома. Веќе немало каде да се крие.

Едно попладне, во средината на ноември (пред архангелскиот ден) во градот настанала паника меѓу народот. Трговците и занаетчиите со тресок ги спуштале ќепенците, ги затворале дуќаните и брзале да се вратат во своите домови. Чаршијата опустела. Братот на Доне, Тодор, се вратил дома, зазбивтан и исплашен. Тој му рекол на Доне:

- Во Веница е убиен Казим-бег и Турците затвораат сомнителни луѓе. Овој пат нема лесно да поминеме. Ќе настрадаат многу невини луѓе. Но, што да правиме ние? Каде да те скријам тебе, бате?

Опасноста повторно надвиснала над народот. Убиството на бегот било извршено од разбојници поради пљачка, но власта напарвила голем претрес во Веница и открила значително количество на оружје. Турците уапсиле многу луѓе, кои биле подложени на жестоки маки и страдања. Во Штип биле уапсени најсвесните луѓе. По улиците на градот минувала жална поворка. Уапсените

биле изврзани со јажиња како добиток за колење и биле испратени на суд во Скопје. Во првите редови на затворениците биле свештениците и учителите од градот.

ПРЕФЛУВАЊЕТО ВО БУГАРИЈА

Доне се засолнил кај некои добри и верни луѓе, додека да помине опасноста. Му станало јасно дека ниту во Штип, ниту на друго место во Македонија, не можело да се најде спокојно засолниште. Помислил да избега во Бугарија. Се советува со пријателите, се подготвил и тргнал на пат. Патувајќи, стигнал до одредено место од каде немало слободно место, па бил принуден да се врати. Облечен во потури и син елек, препашан со црвен појас и со фес на главата, тој тргнал по тајни патеки кон границата. Доне, полека но итро, одел по краиштата од патот и разгледувал на сите страни. Штом ќе видел патници по патот, скокал настрана, се засолнувал додека тие да поминат. Посебно се пазел од поголема група патници или коњаници. Тој немал документи, а и да имал, каква полза од тоа?

По страшната Виничка афера, Турците зад себе оставиле се во прав и крв. Доне се смирил кога пристигнал во едно село каде имал свои луѓе. Селото било на повидок. По една тешка ноќ пешачење, тој планирал да се одмори кај Гошо Дебралитата. Тој го познавал него многу добро. Доне го забрзал чекорот.

- *Добро дошол патнику, каде си се упатил?* - оддеднаш го прашал Доне висока човечка фигура што излегла од страната на патот.

- *Во селото да барам работа.* - одговорил Доне и го погледнал патникот, облечен во селска облека.

- *И јас одам во истиот правец. Ќе тргнам со тебе. Не е лошо да имам некој крај себе.*

Непознатиот го погледнал Доне многу впечатливо.

> Уште ова ми требаше, да се залепи некој за мене, но немам каде...<- си мислел Доне.

Обајцата отишле во куќата на Дебралијата. Дали за добро, или за лошо, во куќата немало никој. Доне незаинтересирано погледнал кон блискиот рид, каде се наоѓала нивата на Ѓошо и забележал во нивата група луѓе. Таму се. - помислил Доне во себе и гласно рекол:

- *Нема што друго да правиме, освен да ги почекаме.*

Изморени двајцата легнале во плевната да се одморат. Започнале разговор и несаканиот патник спомнал дека тој оди кон границата, но не го познава добро патот.

- *Треба да се распрашувам, а немам доверба во секого. Гледам, ти си добар човек. Ги познаваш ли тие места и патеки? Што велиш да одиме заедно, а?*

- *Да одиме, зошто не?* - одговорил Доне, се чудел и барал начин како да се отргне од тој човек.

- *Додека дојде стопанот, ќе се прошетам низ селото, а ти чувај ги моите пари, да не ги украде некој.* - рекол непознатиот и му ја подал на Доне торбата со пари. Доне му одговорил:

- *Зошто јас да ги чувам парите? Ти држи ги кај себе, а јас ќе те почекам, па ќе одиме заедно.*

Непознатиот привидно се согласил, но незабележително го собул едниот опинок и излегол надвор. >*Не е чиста оваа работа, тој опинок е оставен како знак*<. - се посомневал Доне, веднаш ја напуштил плевната и отишол на нивата кај своите луѓе. Оттаму ја посматрал куќата на Ѓошо. Доне уште не завршил со раскажувањето кога забележале како дворот на куќата се наполнил со турски аскер.

- *Си имал к'смет што дојде овде.* - рекол Ѓоше - *Овде нема да дојдат, а вечерва по маркот, ќе се извлечеш лесно.*

Шпионот останал насамарен и надмудрен, а Доне го продолжил својот пат. Било студено, зима, а пред него во

далечината се белеела Осоговската планина. Близу до границата го чекал Стојчо, човек од Организацијата. Патот го водел до селото и било се потешко. По тој пат Доне минувал повеќе пати, носејќи опасен товар, а сега тој одел сам да не биде сомнително, немал пари, но верувал во луѓето од Организацијата дека ќе му помогнат. По тој ист пат, не еднаш минувале Гоце, Даме...

Тој се приближувал кон селото, кое оддалеку изгледало променето и притаено. Било зима, но одвај имало чад од неколку огништа. Нешто како да го притиснало селото и не се чувствувал живот во него. Доне не се излагал. Кога наближил до првите куќи, забележал дека тие биле запалени. Сликата била морничава. Отворени прозорци, исчадени сидови, изгорени греди и откриени покриви. Приближувајќи се кон познатата куќа, тој лесно се накашлал. Од урнатините се јавил другиот човек:

- Братко, види во каква состојба сме!

Доне ја сфатил тешката невоља што се срушила врз селото. Турците разбрале дека во селото се кријат комити и ги нападнале сомнителните куќи, но не нашле никого. За тоа време комитите се извлекле од другиот крај на селото. Бидејќи не успеале да ги фатат, Турците го запалиле селото. Многу народ избегал во шумата, некои се засолниле во трлата или отишле кај своите роднини во другите села. Малку луѓе останале во разрушените домови.

-Ајде, да тргнеме, по мрак да стигнеме до границата. - рекол Стојчо. Тој ги знаел сите патеки што воделе до границата и успешно ги избегнувал опасните места. Долго време оделе по заснежените камењари, се качувале по угорници, слегувале по падините.

- Гледаш ли таму, на височинката се црнее нешто. - го запрашал Стојчо. *- Тоа е турската посматрачница, а долу во низината е бугарскиот стражар. Мораме да*

чекаме. Кога турските граничари ќе се оддалечат од онаа падинка, ние ќе се провлечеме.

Недалеку од местото каде биле засолнати, можела да се види турската патролна двојка, која доаѓала кон соседното стражарско место. Одејќи еден по друг Стојчо и Доне се труделе да не прават врева и пазеле да не се слизнат преку заледените камења и гранки. Долго одеа во опасната зона, пазејќи се да не бидат забележани од бугарските граничари, бидејќи можеле да дадат узбуна.

Стојчо застанал прв:

- Доне, сега си на слободна земја. Оттука можеш да се спуштиш кон селото и таму да преноќеваш. А сега, со среќа и со здравје, Доне.

- Сполај ти, и да си жив и здрав Стојчо!

Двајцата патници срдечно се поделиле и секој тргна по својот пат. Селото не било далеку, но Доне за првпат одел по тие патеки и тој долго скитал, додека не се снашол во темницата. Ветерот се засилувал, кревал снежен прав и го засипувал уморениот патник. Рацете му смрзнале, ушите и носот не ги чувствувал, а и нозете почнале да се подлизнуваат. *Може и волци да ме нападнат, а сел то уште не го гледам.* - се вознемирил Доне. При крајот на своите сили, тој забележал светлина и се упатил кон неа.

Таму, на крајот на селото се наоѓала куќата на двајца браќа, овчари. Доне одвај дошол до куќата, а однатре се слушнало лаењето на овчарските кучиња. Еден од овчарите бил кај оградата и му викнал на другиот овчар:

- Човек, човек доаѓа! Смири ги кучињата!

Ги смириле разбеснетите кучиња, а тој се обратил кон дојденецот:

- Како си стигнал дотука, на оваа проклета виулица? Човеку, влезе внатре да се стоплиш.

Доне климнал со главата, влегол внатре и веднаш паднал на земјата.

- Тој премрзнал. Да го соблечеме и да го истрламе.

Доне не ги чувствувал ниту рацете, ниту нозете. Од силното триење, рацете и нозете почнале да го болат уште повеќе и добил висока температура.

- Ќе те завиткам во овчји кожи, тие се лековити. - му рекол постариот овчар.

Доне останал во колибата неколку дена. Тие многу не го испрашувале, бидејќи се досетиле дека гостинот е човек од комитетот кој оди во градот по тајна работа. Затоа, уште повеќе го завиткале во топли алишта, но тој се уште не можел да застане на своите нозе.

- Кога ше решиш да си одиш, ќе те испратам на коњ, кој ќе го оставиш во нашиот ан во градот. Веројатно некој ќе доаѓа наваму и ќе го дотера коњот. - му рекол постариот овчар.

Доне бил кирација. Тој знаел дека не се дава коњ така лесно на туѓинец. Немал во себе ништо да им остави како залог, немал ни пари.

- Одам прв пат за Ќустендил, но таму луѓето знаат за мене. Вие се грижевте за мене како да сум ваш брат и ја нема да ве оставам така, но сега ви давам во залог она што го имам.

Тој го распашал широкиот црвен појас и го пружил на овчарите. Овчарите се погледнале меѓусебно и се насмевнале.

- Се познава дека си чесен човек, имаме доверба во тебе, но штом сакаш, така нека биде. А сега, оди си со здравје.

Длабоко изненадени и возбудени од неговата постапка, овчарите срдечно го испратиле гостинот.

ПРИСТИГНУВАЊЕТО НА ДОНЕ ВО КУСТЕНДИЛ И ДОАЃАЊЕТО НА КАТЕРИНА ВО БУГАРИЈА

Доне пристигнал во градот, вкочанет од студ и болки. Луѓето од Организацијата го довериле на баба Дона да се грижи за него, додека да закрепне. Баба Дона била проверен јатак на Организацијата. Така, Доне се нашол меѓу свои луѓе, бегалци од Македонија и четници кои оделе во Македонија.

По неколку седмици, Катерина, сопругата на Доне, го добила пасошот од бугарскиот конзулат. Таа ја натоварила скромната покуќнина на еден коњ, а на другиот се качила таа со нејзиното петгодишно дете. На третиот коњ се качил водичот Стојан од Прилеп. За време на патувањето го сокриле детето во еден кош за да не настрада ако бидат нападнати. Преку Куманово и Паланка стигнале до границата.

Преку целото патување Стојан се однесувал со внимание и се грижел за безбедноста на доверените му патници. Турските гранични власти не направиле никакви пречки и ја пуштиле Катерина со детето во Бугарија, а Стојан бил преведен нелегално преку границата преку една жена. Подоцна, кај нив се преселила и баба Јордана со децата Тодор и Дрена.

Во прво време тие живееле во куќата на баба Дона. Подоцна се преселиле во друга, стара, дрвена куќа на два ката. Куќата се наоѓала на крајот од широкиот двор и во неа имало многу празни простории во кои се криеле четниците, оружјето и облеката, затоа што бугарските власти не дозволувале градот Кустендил да стане излезен пункт на чети и раководен центар на востанието што се подготвувало.

Една вечер, во доцните часови, пристигнале во куќата изморените комити, го внесле оружјето и полусоблечени легнале да спијат. Доне тогаш бил надвор од градот. Во

зорите, уште во мрак, портите силно затрескале. Катерина не отворила веднаш. Била присебна и ги предупредила луѓето што спиеле:

- *Станувајте момчиња, претрес!*

Наскокале полубудните четници, ги грабнале пушките, кој обуен, кој необуен, избегале во соседниот двор.

Кога влегле бугарските агенти, не пронашле никој, но од порано складираното оружје и муниција, ги конфискувале. Такви претреси биле правени и порано, така што семејството на Доне често било вознемирувано. При еден друг таков претрес, агентите ја испретуриле целата куќа, но не нашле ништо, а пушките што стоеле исправени зад отворената врата, не ги виделе. Неканетите гости си отишле, а домаќините одвај си дошле при себе од растревоженост.

Гоце, Даме и други војводи често пати пристигнувале со четници кои биле наводенети, гладни и уморни. Мојата мајка и баба Дона им приготвувале јадење, ги чистеле и закрпувале нивните алишта и ги подготвувале за пат. Младите момчиња, здрави и полни со живот и елан оделе и многумина од нив не се враќале. Гоце со кроток и благ тон го поддржувал духот на борците. *И ти ли, младо, ќе одиш да го бојадисуваш снегот во Македонија?* - се шегувал со едно сосема младо момче на кое одвај му никнале мустаќи.

Напуштајќи ги своите семејства, да би го жртвувале својот живот за слободата на Македонија, комитите се однесувале кон домаќините со посебен респект и признание, а со децата си играле и ги милувале како свои. Едногодишниот Крумчо (мојот брат) го префрлале од раце во раце, како топка и му се радувале:

- *И ти ќе станеш сине, како нас комитите, бре!*

Кога татко ми се стабилизирал во Кустендил, во Македонија врело од револуционерна дејност. Народот се

готвел за вооружена борба. Преку границата често минувале Гоце, Даме и други раководители, кои вршеле одговорна и опасна работа. Во многу села во Кустендилско имало луѓе од комитетот кои ги криеле комитите и помагале во пренесувањето на оружје и облека. Да би се одржувала врската со нив, татко ми го обновил својот стар занает.

РЕВОЛУЦИОНЕРНАТА АКТИВНОСТ НА ДОНЕ И НЕГОВОТО СЕМЕЈСТВО

Патувајќи низ селата со стока, незабележливо за властите пренесувал бомби, динамит, пушки и патрони. Патот за границата водел преку Царево Село (Делчево) кон Кочани или преку Раменци и Гујшево кон Паланка. Еден пролетен ден Доне требало да однесе сандаци со патрони во едно село каде било нужно да се сокријат. Тој стигнал во селото, ја предал стоката и тргнал назад кон дома. Неколку дена пред тоа врнеле силни дождови и реката Елешница бил^а надојдена, но сепак намалена, па можела да се премине.

Татко ми, го потерал коњот, но коњот се стаписувал и се тргал назад. Тој се обидел да ја премине реката на неколку места, но коњот не тргнувал напред. На еден премин, татко ми не ја сфатил реакцијата на коњот и ги потегнал уздите напред. Коњот пристапил напред, но нагло пропаднал во длабока вода. На тоа место, реката го подрила брегот и го издлабила коритото на реката. Неколку пати коњот се обидува да излезе на плитко, но не успеал и полека матрицата на реката ги понесла. Доне одвај се држел за вратот на коњот. Водата ги покривала и долго се бореле со опасната матица. После многу усилби, умното животно нашло плитко место и со последните сили се извлекло себе и својот господар.

Мојот татко се вратил дома целиот наводенет и премрзнат. Неговите алишта и целото тело биле полни со песок. Ревматизмот повторно го стегнал. И покрај многу грижи болеста му остана за долги години. Болеста го спречи да ја продолжи борбата во Македонија, онаму каде што ја беше започнал.

- Гоце, Гоце, не можевме да те спасиме!

Мама ги слушнала тие зборови кога излегувала да го пречека татко ми, но го видеа како седи во дворот со наведната глава. Тој воопшто не забележал дека некој доаѓа кон него. Со голема тежина и тага ги повторил истите зборови. Мајка ми, сфаќајќи ги зборовите, останала стаписана и се вџашила. Кога татко ми ја забележал, промрморил:

- Гоце е убиен!

Тој и раскажал, кога бил во селото близу границата, курир од Македонија, соопштил дека во Серско се водела борба со турскиот аскер и дека Гоце паднал. Два дена, татко ми останал во селото и чекал друг курир да ја пор кне првата вест. Дошле многу бегалци и го потврдиле истото.

- Како ме доведе коњот до тука, не знам. Не гледав каде оди, а пред моите очи ми беше само Гоце и ги слушав само неговите зборови...

Доне тешко ја поднел загубата на саканиот човек и водач. Прогонот на комитите по Илинденското востание, паднатите четници, од кои многумина лично ги дочекуваше и испраќаше, тепањето на населението во Македонија, сето тоа татко ми го преживувал како да е таму, сред крвавата борба во родната грутка.

И мама го оплакувала Гоце како свој роден брат. Ги повторуваше со возвишеност зборовите со кои Делчев им вдахнуваше вера во борбата на борците. Еднаш кога тој тргнувал за Македонија и рекол на мајка ми:

- *Имај вера, невесто! Македонија ќе ја ослободиме, ќе биде наша!*

- *Не ја дочека слободата!* - жалеше и често плачеше мама.

А баба Дона? Кој можел да ја сфати и почувствува нејзината жалост? Не можела да го заборава благиот поглед на Гоце и неговите мудри зборови. Гоце ја поддржувал верата во момчињата, ја палел жедта кон слободата, а таа како мајка ги дочекувала и се грижела за нив. Искрено, со целото срце, таа ги бодрела борците, ги испраќала и се распрашувала за секого, кога се враќале од Македонија. За време на војната беше убиен нејзиниот син и таа страдеше многу, но за своите синови не зборуваше со таква восхитеност, како за нејзините *момчиња, четниците*. Сидовите на двете соби и претсобието беа украсени со нивните портрети. Гледајќи во нив, таа можеше за секој од нив да раскаже по еден трагичен настан. Во нејзиниот глас можеше да се почувствува љубов кон луѓето и почит кон делото, за кое тие го дадоа својот живот.

Баба Дона беше вдовица. Нејзиниот постар син беше лекарски помошник во едно далечно село. Тој го беше испратил својот син на шестгодишна возраст да живее кај неа. За да се прехранат ткаеше кај други луѓе. Нејзините свилени ткаенини беа прочуени. Едното око и беше повредено и ослепено, но тоа не и пречеше да ги гледа со другото око тенките свилени конци. Не можев да разберам што ја беше натерало таа жена да го посвети своето време и својата грижа на народните борци. Со што не приврза кон себе нас, децата и нашата мајка? Тоа сигурно беше нејзиното добро срце, благите зборови и нејзината љубов.

Мама, честопати не водеше кај неа, а и ние самите одевме кај неа. Баба Дона ќе ни дадеше јаболка, сушени сливи и кајсии. Таа ќе поклопеше во глинена чинија компири на печката, а по некој пат вареше пченка или цвекло. Дома секогаш бевме сити, но нејзините компири и

се друго што ни даваше, беше многу слатко. Не постоеја други ореви, послатки од нејзините. Во нејзиниот двор имаше јаболкници, сливи, црници и уште што не. Некој од нас ќе се искачеше на дудинката и ќе ги тресеше гранките, а ние долу држевме затегнат чаршаф. Во чаршафот паѓаа крупни, бели, слатки црници. Од собата доаѓаа понекогаш звуци од виолина, тоа свиреше Јордан, нејзиниот син. Најмногу чувствувавме привлечност кон цвеќето на баба Дона што цутеше во нејзината градина. Цутеа кокичиња, шафрани, нарциси, тулипани, зумбули, дамски срца и други видови на цвеќиња. Секогаш кога излегувавме откај неа, таа ни береше цвеќиња и ни подаруваше големи букети. Еднаш, таа заборави да ни даде цвеќиња и ние си отидовме збунети откај неа.

Седиме под црницата, а баба Дона и раскажува на мама:

- *Чумата, Катерино, била како жена.*

Нејзината баба и раскажувала дека некогаш, кога владеела чумата, тие не смееле да одат никаде. Секојдневно се криеле во куќите, а навечер оставале во дворот храна, корито со вода и чешел. Преку ноќта, кучињата силно лаеле, а утредента тие во чешелот наоѓале влакна (коса). Чумата доаѓала, се миела и задоволна од пречекот си одела без да однесе жртви. Мајка ми не веруваше, но слушаше внимателно. И баба Дона не беше суеверна, но тоа суеверие за страшниот камшик што одземал илјадници животи, се запечатил во нејзиниот ум и таа раскажуваше многу уверливо, така што јас често си ги замислував коритото и чешелот со косата во нејзиниот двор.

Баба Дона имаше лозје што не го обработуваше и овоштарник. Некој ги беше приграбил на незаконски начин овие два имоти и немаше кој да ги заштити правата на осамената жена. Имотот и пропадна и таа староста ја

помина во немаштија. И покрај тоа, таа ми остави убав спомен со својата добрина и однос.

Бројноста на нашето семејство пораснала. Тие морале да се преселат во друга куќа. Јас ја паметам таа куќа од најраното детство и таа завзема голем дел од моите спомени. Куќата беше близу до еврејската *авара*, еврејското училиште, односно синагогата и имаше широк двор. Живеевме во две соби, а имаше место и за семејствата што пребегнуваа од Македонија. Во еден сандак, мајка ми ги чуваше надиплени невестинскиот фустан, еден пар шалвари од црвена свила какви носеле некогаш во Македонија, син елек, потури, широк појас и турски фес, односно алиштата со кои тате дошол во Бугарија. Во овие алишта се маскираа синовите и нивните другари за време на пролетните Поклади.

Живеевме на скромен и домаќински начин. На големите празници трpezата беше богата, посвечена и изобилна, а после ручекот пречекувавме гости, или пак ние одевме на гости кај нашите роднини. Ја почитувавме традицијата и се посетувавме за време на празниците. На првиот ден кај нас доаѓаа чичко ми и тетка ми со семејствата, а следниот ден ние одевме кај нив. Тате не беше весел човек, а ниту пак мама. Тие одеа на свадби и други домашни веселби и носеа најразлични подароци, баница, вино и т.н. За време на некои веселби, иако многу ретко, татко ми заигруваше на орото и пееше воодушевено:

*Што чудо, чудо станало
во Камената клисура.
Пустите клисурци, станале московци,
а панаѓурци, донски козаци...*

Таа песна и другите песни му беа како вродени оти датираа од неговата младост, кога бил младинец и ги посетувал седенките во читалната *Активност* во Штип.

Освен роднините на татко ми, семејствата на неговиот брат и сестра, ние немавме други роднини во Бугарија. За сестрите на мама, нејзините братучеди и братучетки и за останатите роднини на татко ми, знаевме единствено по нејзините раскажувања.

За време на 1913 година кога Србија навлегла во Македонија, многу луѓе ги напуштија своите домови, ја поминаа границата и Кустендил беше полн со бегалци. Многу роднини, блиски и далечни, но и сосема непознати луѓе доаѓаа кај нас. За нив, за кои бевме многу слушале, сега ги гледавме за прв пат. Нашата радост немаше граници и сите се радувавме заедно. Изморени, полни со прав, тие раскажуваа какви страотии преживеале и какрчи тешкотии поминале и издржале на патот. Татко ми, кој ги беше преживеал бегалското патење и мака, вратата на нашата куќа ја беше отворил ширум за постраданите и обесправените. Мама секојдневно месеше леб и приготвуваше јадење за да ги прехрани.

Најдолго живееше кај нас еден братучед на мама, на кој му се обраќавме со вујко Ване. Тој беше дебел и имаше пострадано така што се задуваше и зборуваше многу засипнато. Тој имал во Штип фабрика за сода и лимонада и бил во работилницата кога слушнал дека Србите доаѓаат. Без да размислува многу тргнал на пат со двата сина, кои ги качил на коњ и земал се што му дошло под рака. Тој товарил повеќе торби со шеќер. Додека беше кај нас ни даваше со двете раце грутки шеќер, што дотогаш никој не го правеше. Си играше со нас, раскажувајќи ни за своето девојче и неговата жена што останале во Штип. Подоцна, почина во Софија за време на операцијата на грлото. Повеќето од бегалците не носеа ништо со себе, многу тешко ги преживуваа тие денови и после краток период, се враќаа во своите домови во Македонија, а други се населија во Кустендил.

Настанот се случи после пробивот на Добро Поле. Низ градот минуваа војници, поединечно, кои го беа напуштиле фронтот и ги нарекуваа дезертери и болшевици. Се пукаше по улиците и никој не знаеше зошто се пука. До нашите уши допираа топовски татнежи. Се зборуваше дека туѓи војски стигнале до Деве Баир. Луѓето беа вознемирени и депримирани. Еден ден се пушти глас дека во градот ќе влезат непријателски војски. Улиците опустеа, луѓето се беа сокриле по домовите, очекувајќи го најлошото. Се прибравме и ние в куќи. Тате сирна низ портата за да види што се случува, но се врати внатре, ја тресна силно вратата и ја потпре, прицврстувајќи ја одвнатре со дрво, како што правеше секоја вечер.

- *Срамот да ги изеде! И за време турско не се правело вака!* - зборуваше како за себе, а на неговото лице се читуваше збунетост и гнев.

Зошто беше разгневен? Јас и сестра ми се искачивме на сливата во дворот. Низ улицата немаше жива душа, а на спротивните две порти се вееја бели знамиња. Тие се вееја на куќите на поп Васил и поп Иван. Во целото маало тие беа Божји служители, а се исплашија за сопствената кожа. Тие се предаваа, а непријателот се уште не беше дошол. За среќа, непријателот воопшто не дојде.

БОЛЕСТА НА ДОНЕ И ЗГАСНУВАЊЕТО НА НЕГОВИОТ ЖИВОТ

Го паметам татко ми како сериозен и строг човек. Не беше зборлив. Зборуваше со нас, единствено кога ни одредуваше да извршиме некоја работа, односно ни влеваше работна навика, а ние се трудевме да ја извршиме работата. Задлабочен во своите мисли, тој беше постојано зафатен и загрижен околу издржувањето на седмочленото семејство. Храната, алиштата,

образованието, тоа беа секојдневните грижи. Мајка ми ја вршеше целата домаќинска работа, готвење, перење, чистење, а често и му помагаше на татко ми. Таа имаше малку слободно време, кое го користеше за ткаење платна за кошули, чаршави и друго.

Од алишта и покуќнина го имавме најнеопходното, што се вели, чесна сиромаштија, но храна секогаш имавме доволно. Немавме имот и живеевме под кирија. Кога требаше да се селиме, татко ми одеше насекаде барајќи соодветна куќа. Вечерта ни раскажуваше:

Куќата има широк двор, но таа не е за нас. Ладна е и влажна, децата ќе се разболат. А другата куќа е сончева и добра. Изборот на куќата беше тежок, но и селењето не беше лесно. Мама посебно се измачуваше при пренесувањето на покуќнината и инвентарот на татко ми и затоа понекогаш велеше: Кога ќе видам дека некој се сели, алиштата ми се тресат.

Татко ми сакаше многу и редовно да чита. Купуваше весници и се интересираше за развојот на настаните. Тој сакаше неговите деца да имаат образование, а ние со интерес напредувавме во училиштето.

Кај нас често доаѓаше чичко Трајко Чолаков, долгогодишен учител во Македонија и Бугарија. Тој ни подаруваше детски списанија: *Веселка*, *Цртана галерија* и други, а еден ден донесе два различни буквари, за сестра ми и за мене. Растев меѓу постарите браќа и сестри и со тој буквар в раце научив да читам пред да наполнам пет години. Немав уште ни шест години кога ме запишаа в училиште. Кон таквите, избрани како мене, учителите се обраќаа со познатите зборови: *Уште една година ќе ја деш црешки, а потоа ќе те запишеме овде.* Првиот пат ја проголтав навредата, но кога и вториот пат ме вратија назад, си дојдов дома расплакана и нажалена. Ништо не можеше да ме утешува. Седнав на прагот и толку плачев што целото лице ми се надува. Домашните сфатија дека не

можат да ме смират и тате отиде во училиштето кај главниот учител Георги Вучков. Тој беше учител на сестра ми, разбирлив и умен, човек со широка душа. Имаше смисла за хумор и учениците многу го сакаа. Воопшто не се лутеше ако некој од неговите ученици доведеше во одделението сестра или брат.

Така, мене ме одведеа во класот на сестра ми, да покажам дека знам да читам. Во класот стоев стаписана и слушав се со најголемо внимание. Учителот ме заб пежа, ми рече да прочитам неколку реда и ме пофали. Меѓутоа, на сестра ми и рече: *Друг пат не доведувај го детето да се мачи чел час со постарите ученици.* Јас бев многу благодарна, но подоцна се измачував повеќе, очекувајќи го во дворот завршувањето на часовите, отколку да седам во класот.

Татко ми успеа да го убеди господин Вучков и тој ме прими во одделението, но ме запиша како да сум една година постара, за да биде според прописите.

Во тоа време немаше железничка пруга помеѓу Ќустендил и Софија и татко ми пренесуваше со коњи најразлична стока: јајца, зејтин, овошје, зеленчук и друго. Подоцна, инженерот Христо Станишев го прими на работа татко ми, бидејќи тогаш се градела пругата и била потребна работна рака. Така, мојот татко стекнал авторитет на добар и чесен работник и кај луѓето што работеле на железницата. Кога пругата била пуштена, татко ми почнал да испраќа стока до Софија со воз. Селаните од целата околија од кои тој купуваше стока (како и другите трговци), го знаеја како способен и чесен човек и се однесуваа спрема него со голем респект. Но, имаше и такви кои ја злоупотребија неговата доверба.

Еднаш, брат ми добил одредена сума пари во Софија од примачот на стока (што му ја испратил татко ми) и наместо да ги испрати во Ќустендил преку пошта, ги предал парите на некој патник кој доаѓал за Ќустендил за да ги

донесе на татко ми. Тој патник беше безкарактерен и мрзелив човек и никогаш не остануваше на една работа повеќе од неколку месеци. Ако заработеше малку пари, ги расфрлаше по непотребни работи и повторно запаѓаше во долгови. Поради тоа имаше многу расправи во своето семејство. Татко ми честопати му наоѓаше работа и му помагаше.

Споменатиот човек, наместо да ни ги донесе парите дома, тој со уште неколку неранимајковци се коцкале и ја изгубил целата сума. Во Кустендил пристигнал со празни џебови и се држел понастрана од татко ми, едноставно се криел. Кога татко ми слушнал за настанот, му паднало многу тешко и многу се налутил бидејќи резултатите од неговиот труд отишле во неповрат. Во една прилика го видел виновникот како игра карти во меаната, влегол и гневно му викнал: *Маскара!*, го исплукал и си заминал. Татко ми не поднесе пријава во судот за да виновникот биде казнет, туку го остави совеста и правдата сами да му пресудат. Татко ми жалеше по парите, но и му беше жал што виновникот уште повеќе пропаѓаше. Тој несреќник го изгуби животот во една фабрика. Неговото семејство, подоцна, и врати на мама дел од парите.

Бевме три сестри и два брата и сите учевме трудољубиво. Учењето ни одеше лесно, родителите го забележуваа тоа, но никогаш не му даваа важност на нашиот успех, односно се однесуваа кон тоа како кон нормален ред на работите. Покрај лекциите во училиштето, честопати му помагавме на татко ми во неговата работа. Кога пораснавме, нашата возраст ни дозволуваше да имаме повеќе задолженија и обврски надвор од родителскиот дом, така што татко ми беше принуден да вработи еден помошник. Тој се викаше Митко и беше многу трудољубиво и немирно момче.

Митко ја сфати работата и работеше многу, така што татко ми го испрати во Софија да биде примател на стоката

што татко ми ја испраќаше. Татко ми, во него имаше полна доверба. Во текот на секоја есен, по свршувањето на сезоната, Митко доаѓаше кај татко ми да *впечат калем*, односно да ги расчистуваат сметките. Есента 1921 година, татко ми сериозно почна да се загрижува, беше неспокоен, влегуваше и излегуваше од куќата, но молчеше и никому ништо не велеше. Мајка ми ја дозна причината за неговото однесување. Митко се уште не беше дошол да ги расчистат сметките со татко ми, а сумата на парите беше голема. Есента и зимата поминаа и нам ни стана јасно дека Митко го беше ограбил татко ми. И овој пат татко ми не ја побара правдата на суд, бидејќи сметаше дека за чесните луѓе нема место во судските расправи, па мораше да ја поднесе и оваа материјална загуба.

Тоа јануарско утро, како и секогаш, мама стана да го замеси лебот. Додека водата се грееше, таа плетеше седната до печката. Тате не беше добар со здравјето веќе неколку дена. По цел ден седеше на топло, пиеше топол чај, потшмркнуваше и не зборуваше ништо. Ортакот не доаѓаше да ги исчистат сметките, а татко ми се нервираше, не спиеше ноќе, беше намуртен и ние бевме многу внимателни со нашето однесување кон него.

Тоа утро, мама го видеа како излегува од собата, но без наметнато палто на својот грб. По малку се вратил и ја исплакнал устата со водата и исплукал врз сандакот наместо во легенот.

- *Доне, Доне, што ти е?* - збунето викнала таа и го фрлила чорапот од рацете. Ние со сестра ми се разбудивме и вознемирихме од гласот на мајка ми. Татко ми не и одговори. Тој ниту ја разбра, ниту и одговори. Беше добил удар во мозокот и не можеше да зборува. Мама беше збунета и не знаеше што да прави. Во другата соба лежеа уште двајца болни: големата сестра и едниот брат, додека другиот брат беше надвор од градот. Како и другпат пред тоа, таа се сети на чичко ми.

- *Одете бргу и повикајте го!* - ни рече таа.

Таа ја запали газидената ламба и ние тргнавме. Се уште беше мрак, а чичко ни живееше на другиот крај од градот. Градот длабоко спиеше, а само поединечно одвај блескаше по некој фенер. Ние одевме по средината на улицата и се плашевме од темнината. Нашите чекори одзвонуваа по калдрмата. Стигнавме до портата на дворот и тропнавме, но не ни отвори никој, бидејќи куќата беше длабоко во дворот, на спротивната страна од портата. На крајот некој ни се јави однатре. Не слушнал чичко Сане, прислужникот кој живееше во мала куќичка, до улицата. Тој ни отвори и ние го разбудивме чичко ни. Тој се изми без да покаже дека е збунет, а нам ни се стори дека бавно се облекува. Ни рече:

- *Одете си дома, а подоцна ќе побарам лекар.*

Повторно тргнавме по главните улици кон дома. Со помош на лекарот од градот, професор од Софија, лекови и многу грижа, успеавме да го повратиме болниот. Почна бавно да му се враќа говорот. Дури почна и целосно да зборува. Но, последиците од болеста и преживеаните маки не исчезнаа наполно. Мозочниот удар беше само почеток на тешката болест, која подоцна го покоси. Тој почина на 15 Април 1931 година и на тој ден македонската емиграција и граѓанството од Кустендил и пошироко, му ја оддадоа последната почит на скромниот, чесен и заслужен човек.

Тодор Станков, верниот сопатник на Гоце Делчев, донесе венец со натпис: "НА МУЦИЈ СЦЕВОЛА!"*

---

* Муциј Сцевола Гај бил римски јунак кој отишол во етрурскиот табор да го убие кралот Порсен. Во 508 г. п. н. е. бил заробен, при што, за да ја докаже својата храброст, самиот си ја изгорел десната рака. Затоа го добил прекарот СЦЕВОЛА, што значи: левак.